
Z S O L T Á R

A Református Egyházzeneészek
Munkaközösségének

(ReZ eM)

lapja

XIV. évfolyam 2007. összevont szám

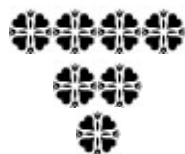
E szám megjelenését támogatták

Fővárosi Közgyűlés Kulturális Bizottsága Zenei Alapja

Fővárosi Közgyűlés Civil Szervezetek és Társadalmi Kapcsolatok Bizottsága

Miniszterelnöki Hivatal

Budapest – Pozsonyi úti Református Egyházközség

Kiadja a Református Egyházzenei Munkaközösségének (ReZEM) Elnöksége

Felelős kiadó: Kisné Balázs Enikő

Szerkesztette: Fekete Csaba

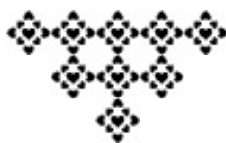
Nyomtatta: Nyomdaipari Szolgáltató Kkt, Debrecen

Felelős vezető: Balázs Jánosné

T a r t a l o m

<i>Szerkesztői jegyzet</i>	2
Karasszon DEZSŐ: <i>Tennivalóink Szenci Molnár Albert és a Magyar Zsoltárkönyv körül</i>	5
KÖVENDI DÉNES: <i>Református általános iskolások zsoltáréneklő versenye Kispesten</i>	6
FEKETE CSABA: <i>A tonus peregrinus a protestáns szertartásban</i>	8
JUHÁSZ TAMÁS: <i>Levél énekügyben</i>	14
<i>Szünet — nem szünet</i> . Kövendi Dénes és Fekete Csaba leveléből.....	15
KÖVENDI DÉNES:	15
FEKETE CSABA.....	18
TALLÓZÓ.....	19
Sub tuum praesidium confugimus.....	19
Bod Péter a régi énekek védelmében.....	20
IVÁNKA SÁMUEL: <i>Szemle a revideált énekes-könyv dallamai és szövegi felett</i> . 1877.	
Szemelvények.....	21
KARÁCSONY SÁNDOR: Bevezetés. <i>Zsoltár (Psalterium Ungaricum)</i> . Kiadja a Magyar Evangéliumi Keresztén Diákszövetség. Budapest, 1948, 1–16.	23
<i>Recueil de Psaumes et Cantiques a l'usage des Églises Réformées</i> . Paris – Strasbourg, 1861.	
[Dallampélda. 25. és 89. zsoltár]	26

Reméltük, remélhettük, de hiába reméltük, hogy a zsinati ciklus nem múlik el kántoraink ügyének rendezése nélkül, vagy legalább a kérdés napirendre tűzése és a felelősök megbízása nélkül. Kántortörvény nem, elnapolás született. Kántoraink képzése ideiglenes, mint ötven esztendeje, csak most ráadásul partialis. A rendszerváltás késik. 1948 óta, 1990 óta, törvénykönyvünk részleges újítgatása közben ismételt elmaradt. Az énekeskönyv ügye és a liturgia ügye sem holt meg, aluszik. Egymás nélkül ez a három pillér nem állhat, rogygantságuk javítása együtt sikerülhet csupán. Ha csak egyikkel vagy másikkal törődünk, részben elért eredményeink viszonylagosak, ismételt elölről kell kezdenünk a velük viaskodást. Jelenleg (politikai és gazdasági helyzetünk következtében) várakoznunk kell. Arra is, hogy egyszer mégis lesz elfogadott *Egyházkerületi Orgona-felügyelői Szabályrendeletet*

Miért van az, hogy a gyülekezeti éneklés gondja már régen nem missziói munkaág? A *találkozás énekeskönyv* (TÉ '96) is mellőzte ezt a szempontot — együtt a kántorok meggyőzésével és felkészítésével. Végleg ne feledkezzünk meg arról sem, hogy 1948-as énekeskönyvünk minden szempontból kedvezőtlen történelmi és politikai helyzetben született. Túl későn és túl korán. A következő is így járhat, ha az egy ideje rebesgetett *cumulatív* megoldás polgárjogot nyer, vagy egyenesen egyházkerületi elrendelés alakját ölti. Ezt a kérdést részleteiben jó volna elemeznünk, és állásfoglalásunkat akár nyilatkozat alakjában is meg kellene fogalmaznunk, még mielőtt jóvá nem tehető döntés születik.

Legalább húsz esztendeje ismételt fölvetődik, hogy jelenlegi énekes-könyvünk szerkezete célszerűtlen. Liturgikus szempontból téves. Ha most ezt kezdjük toldozni, mindenféle függelékekkel hizlalni, a tarkaság nőtön nő. A színvonal csökken, a hozzáértők elégedetlensége hatványozódik, és bizonytalanság a gyülekezetek is hamar ráébrednek, hogy nem így kellett volna. Tipográfiai és még egészen közönséges mutatózások, forrásjelölési következetlenségek is maradtak énekeskönyvünkben. Ez abból a hibás egyházpolitikából sarjadt ki, amely minden módosítás nélkül, a hozzáértők és a szerkesztők megkerülésével véglegesítette a *próbaénekeskönyvet*. Mintha ének, éneklés a címlap megváltoztatásával oldódna meg. Legalább néhány ének elhibázott tipográfiáját feltétlenül módosítani kellett volna régen. Alkalom nyílt erre a múlt század '70-es éveinek végén. Akkor a dőlőbetűs énekeskönyv tanulságait meg kellett volna fogalmaznia Zsinatunknak a további döntések előtt, ha már a véglegessé nyilvánítást eldöntötte is korábban. Fércmunkára nem lehet szüksége sem a jövő egyházának, sem a végső soron felelős Zsinatnak. A jelenlegihez hozzácsapott és minőségileg csökkentett igényű »akármilyen, csak mai legyen« gyűj-

temény nem lehet más, mint fércmunka. Ezt a következő ciklus elején mindjárt egyházunk újonnan választott vezetősége elé kell tárnunk.

Énekléssel és énekkari munkával kapcsolatban ismételt fölvetődik a hangképzés, beéneklés, valamint az áhítat és imádság kérdése.

Marosvásárhelyen (2008 májusában, az éneklőszékkel kapcsolatos ülésen)¹ Déri Balázs egyik hozzászólása arra irányult, hogy mennyivel inkább gregoriánt kellene beéneklésül is választania énekkarainknak, mintsem értelmetlen halandzsanyelv gügyögő szótagjait ismételtetni. Ez a kérdés személyesen azért érintett, mert Kálmán Lajos bácsival egyik utolsó beszélgetésünk jutott eszembe. Lajos bácsi híres vitatkozó volt, igen hevesen védte igazát és bizottsági munkában sok kellemetlen galibát okozott. Nézeteinek sokban ellene mondtam, ezért szúrós szemmel nézett rám, és eleinte barátságtalan, néha ellenséges volt. Aztán egyre jobban méltányolta írásaimat, és ha tehetett, megkeresett, valahányszor Kecskeméten jártam, vagy Budapesten közös szállásunk volt. Utoljára is így történt. Este kezdtük a beszélgetést (néhány hónappal halála előtt) a Pálmában, csaknem hajnalban váltunk el. Ő sem volt eleinte barátja a gregoriánnak, aztán meglepően módosult a véleménye, mikor ismételtén primát vagy vesperát énekeltekünk ReZeM találkozón, szakmai rendezvényeken. Körülbelül így összegezte felfedezését: *ha én íyet ifjú koromban hallottam volna (tudniillik reformátusoktól), a kórusom hangképzésére is ezt használtam volna, ennél jobb nincs*. Van a kérdésnek másik oldala, a lelkeség.

Imádsággal, áhítattal kezdődjen minden alkalmi próba is, ez természetes; baj, ha nem így van, és ajánlanunk kellene. Ajánlanunk kell azonban azt is, hogy ez rövid csöndesség legyen. Nem azért, mert az igen kevés gyülekezeti kóruspróbából elvett perceket sajnálnunk kell. Azért, mert ezt bármelyik gyülekezeti tag vállalhatja, az éneklést, az énekpróbát pedig gyakran nem. Minden éneknek, az ének minden sorának már tanulás közben, imádsággá kellene válnia. Az teljes próbának, valamennyi éneklésnek. Gyülekezeti kórusnál soha hiányzik ez! Akár »fel lépés« alkalmával, akár a gyülekezeti éneklésben. Kövendi Dénes bátyánk intelmeit újólág gondoljuk meg.

Ne is tekintsük úgy, hogy a lelkeség magától adódik egy bizonyos rutinszerző szakasz után, nem is kell érte semmit tennünk, csak várjunk, lesz, kialakul. Nem adatik

¹ Vö. Református Szemle (Kolozsvár) CI (2008) 4. szám

ingyen. Más ez, mint bibliaórákon általános kegyesség megnyilvánulása. Profán (lélektelen, igénytelen, bibliátlan) áramlatok közepette itt minőségileg más szükséges. Az, hogy szent cselekménnyé váljék minden, zenelemélettől a pontos belépésig, amely nem vegyíthető közönséges dolgokról való fecsegéssel, rágózással, kegyeskedéssel sem. Edződnie kell a *musica sacra* művelőjének, hogy önfegyelemre, huzamos elmélyedésre képes legyen. A kimondhatatlant és megfoghatatlant figyelhesse. Ne unja sem a beéneklést, sem a lélektelennek tűnő ismétlést. Legyen úrrá azokon a lelki árapályból következő pillanatokon, időszakokon, amikor nincs ihletett és nincs sikerült, csak görcsös, rontott éneklés. Ami van, azzal szolgáljon, állhatatos maradjon, bízzék az ígértben, hogy *adattassék*, hogy mindez nem hiábavaló, és az állhatatos könyörgéssel, magasztalással éneklő megtapasztalja az áldott és ihletett alkalmak semmivel nem pótolható erőit. Ennek a mélyebb összefüggéseire, a lelki ség gondozására módot kell találnunk. *Kegyes ajakaink áldozó tulkai* nem lehetnek bármilyen silányak, nem mutathatjuk fel áldozatra való készségünket bárhogyan. Itt ismét csak az évezredek tapasztalat segít, a Jézus és tanítványai által imádkozott zsolnárok világától Szenci Molnáron át a Bonhoeffer könyvéig minden, ami napi gyakorlatban előbbre mozdítja, hogy *habitussá* váljék énekelni imádságos életünk. Az énekeseké, az énekkaré, a karvezetőé, kottatárosé, és végül az énekkart hallgató vagy az énekkar vezetésével éneklő teljes és lelkes gyülekezeté.

Azért is kell ez, hogy álljunk a sarat az ízléstelenség és a manipulált kommersz zenei hatások cunami ellen. Mint ordító oroszán körbejárják a templomot, óráról órára fenik fogukat belső életünkre, és keresik, hogy elnyeljék csöndünket, ájtatosságunkat, mindent, ami még hitvalló meg valódi muzsikából maradt a mi világunkban.

A ki már tudja, milyen eltemetett kincs protestáns *graduáljaink* világa, nem győz csodálkozni, miképpen lehetett ezt elherdálni, pláne eltüntetni?

Csodálkozhatunk azon is fokozott mértékben, hogy Szenci Molnár Albert zsolnárait miként lehetett alábecsülni, hogyan lehet ma is egyre jobban elhanyagolni?

Egyházzenei múltunk harmadik rétegének, a *Balassi* és *Batizj* meg *Szegedi Gergely* és *Sztárai* énekeinek, a legmagyarabb zenei és református kegyességi anyanyelvnek a kigyomlálása, feledtetése, idegenszerűnek érzése szintén elképesztő hanyatlást sejtet. Honnan hová jutottunk, és hogyan emelkedhetünk föl ekkora alásüllyedésből?

Természetesen következik ebből az állapotból, hogy egyházunk programjaiban, terveiben semmi helye nem volt a *Psalterium Ungaricum* évfordulójának, a Biblia évé-

ben sem jutott igazán figyelem az 1612–1805 között minden kiadásban a Biblia mellett kinyomtatott genfi zsolnároknak. A *Doctorum Collegium* lapjában látható, hogy 2006-ban már el lehetett és el is kellett volna kezdeni a felkészülést. Elmaradt.

Ezért jó olvasnunk arról, hogy vannak fiatalok, akik éneklik a zsolnárt, és nem lelki tejbepapin nőnek fel.

A jövő felé tekintve figyeljünk fel arra, hogy nálunk most van folyamatban egy bizonyos *peresztrojka*. Zsinatunk átstrukturálása helyes. Megszűnt az Egyházzenei Bizottság, mint szükségtelen. Átsorolták missziós területéről tanulmányi területre az éneklés, szertartás, és minden kapcsolatos ügyet. Ha ez működik, jól működik, nem baj. Van zsinati képviselő az egyházzenei, és ez lehet nagyon jó megoldás. Nem lehet lényegi akadálya, hogy a Zsinati Irodán viszont a Pedagógiai Osztály vagy Intézet mellett kapott helyet. Jogi (nem sajátosan egyházzenei és református egyházzenei, mert ma ez kevésbé kidolgozott) vagy ügyintézési szempontok diktálhatják ezt, a jövőben talán minden eddiginél alkalmasabb módon. Ez iránt többnyire nem tapasztalható érdeklődés egyházzenei berkekben, mintha közömbös volna, hogy eszközök (infrastruktúra) és arra teremt szervezők nélkül a törvény betűje nem működik, és olyan területeken, ahol nem sikerült biztosítani a törvényes kereteket, mint a kántorképzésben és a kántorok alkalmazásában, ott fokozottan szükséges, hogy valamilyen elfogadott, legalább informális megoldás működjék, bár ez sem lehet meghatalmazás (authorizálás) nélkül.

Örvendetes, hogy a liturgia kérdésének halaszthatatlan voltára áterelődött a figyelem. Minden kántor ismerje meg, tanulmányozza újól a *Confessio* ennek szentelt különszámát 35 (2008/2). 1927, 1985 és 1998 után végre talán nem fog hiányozni a megújított ágendából (az istentiszteleti rendből és teológiánkból) az éneklés, a zsolnárt, a liturgia, még az énekelni szertartás sem.

Nemzedékenként ennek érdekében kell újból áttekin-tenünk a már ismert dokumentumokat, adalékokat. Az utóbbi évtizedek kutatási eredményei másnak mutatják a jól ismertebb tudnivalókat, de ettől függetlenül akaratlanul másként látjuk ma a múltat, mint ezelőtt látták egy nemzedékkel, hát még akkor, ha a jövővel vetjük össze, és keressük a végbement folyamatok rugóit, tanulságait, és szeretnénk a most folyamatban lévőket jó irányba terelni, a jó ügyért értelmesen munkálkodni, a korábbi zsákutcákat elkerülni.

Tallózzunk! Elfeledett vagy alig ismert, ismételt megfontolandó adalékok csokra következik mostani számunk második részében.

Bod Péter ítéletét a cenzura fenyegetése, az ellenreformációs tapasztalatok módosították. Ezért nem tekintette a szertartási örökség elherdálását hűtlen kezelésnek. Ugyanakkor dícséri az esperest, aki a hasztalan lomnak tekintett, összevagdalt graduált megmentette, mint történeti dokumentumot, hogy az egyházi ne használja fejszék helyett, vagy a kántor ne adja gyerekek kezébe játékszer pótlékául.

1837-ben a kolozsvári énekeskönyv a lebecsült zsolta-
roknak csak felét hagyta meg, és csak az énekeskönyv
végén. A dallamokat meg teljes érzéketlenséggel átrit-
mizálta, ütemekbe foglalta. Egyik téren sem volt egyedül,
külföldi példákra is hivatkozhatott. Már a 17. században
jelentek meg német kiadásban genfi zsolta-
rok kiegyenlített ritmusban. Számunk végén két ismert zsolta-
rallamát látjuk, amelyek szabad átritmizálása, átértelmezése is
tanulságos. De a 19. században a zsolta-
rkönyvből Kálvin, Béza, Marot hazájában sem maradt több, csupán
nagyjából annyi, mint Kolozsvárott. Ez az énekeskönyv
Balogh Ferenc (1800–1913) későbbi egyháztörténet pro-
fesszoré volt, aki tanulmányútján szerezte. Ő később
Debrecenben a Kántus ünnepeinek ünnepelt szónoka
volt.

Ivánka Sámuel (1826–1886) Sárospatak zenetanára és
kántora egyes dolgokban Maróthit követte. Az 1877-es
reform énekeskönyv megjelenésekor külön füzetet adott
ki, de nézeteit már két évtizeddel korábban is hirdette.
Ismerteti a modális hangnemeket munkájában, mintegy
zenetörténeti kompendiumot mellékelve tájékoztatásul.
Utána bírál, mert nem csupán egyet értett az 1806-os
csillagozással, hanem helytelenítette, hogy később több
lett a csillagozott vers. A zsolta-
rdallamokat ritmikusan
tanította és közölte, de megszüntette a szinkópákat.
Egyes dallamokat és zsolta-
rokat igen lebecsült. Kodály
Zoltán sorra olyan zsolta-
rokat zenésített meg, amelyek
csillagot sem kaptak, nem kellettek a reformátusoknak.
Ivánka ilyen felesleges és kitorlendő zsolta-
rallamnak tekintette
például a 121. zsolta-
rt (*Szemem a hegyekre vetem*). Ő is azok
közé tartozott, akik minden meghagyott zsolta-
rt is gyö-
keresen átdolgoztak volna, közül is ilyen példákat, ebből
alább olvashatunk szemelvényt.

A 19. század vége felé egymás után jelentek meg min-
denféle átiratok. Nyomukban kibékíthetetlen nézetek
csatáztak. Amit egyik szerző vagy egyházmege jónak
vélt, a másik ízekre szedte. Ezek a józan észre, magyar-
ságra, haladásra, korszerűsége hivatkozó átdolgozások
vezettek el az 1921-es énekeskönyvhöz. Ennek felvidéki
változatában, illetve külön is átdolgozta Pálóczi Czinke
István püspök a helyesnek vélt módon a szerinte hasz-
nálható zsolta-
rokat. Csomasz Tóth Kálmánnak és az
1948-as énekeskönyvnek ilyen szemléletű átiratokat kel-
lett volna elfogadnia akkor, amikor az 1921-es énekes-
könyv helyett sokak követelésére jobb énekeskönyvet
kellett létrehoznia református anyaszentegyházunknak.

Egy időben az énekeskönyv elkészültével, de már an-
nak megjelenése előtt hónapokkal elhagyta a sajtót Ka-
rácsony Sándor szerkesztésében a MEKDESZ kiadta
Psalterium Ungaricum. Példaszerű több tekintetben. Első-
sorban azért, mert nem átdolgozással, hanem magyará-
zattal segít a Szenci Molnár Albert páratlan zsolta-
rtásának megértésén és használatán. A dallamok átértel-
mezése helyett visszatér az ősforráshoz. A *purizmus*, mely
az alapul vett Árokháty Béla féle kiadásban és az orgona-
könyvben nem található, itt jelent meg először.

A zsolta-
rdallamok ilyen értelmezését Csomasz Tóth
Kálmán elfogadta és (ma már úgy látjuk), a végletes né-
zetek között eltulozva alkalmazta. Nem értett egyet a
szencistákkal, akik közé bizonyos Karácsony Sándor és
tanítványai is tartoznak, még Balla Péter is. Korábban
láttuk, hogy további átdolgozásra, összevonásra, zsolta-
rok elhagyására is hajlott,² de ez a vélemény a bizott-
ságban akkor kisebbségben maradt. Nem fogalmazták
meg azonban mindmáig annak normáit, hogy milyen
legyen az újonnan keletkezett énekek alapkötelménye,
szintje. Nem 17. századi és klasszikus irodalmi (nemkü-
lönben hívő és biblikus) értékű énektől kell azt várni,
hogy mai hangon szóljanak. Mai énektől követeljük meg
azt, hogy a mai vers, költőiség, prozódia követelménye-
inek elemi szintjét teljesítsék.

Az átdolgozásnak (ha restaurálásnak szépítjük is, vagy
a nyelv változására és egyebekre hivatkozunk) az a rák-
fenéje, hogy nem lehet világos határokat húzni. Külön-
féle okokkal parttalan toldozás-foldozásba torkollik, ezt
a történeti példák mutatják. A zsolta-
rt felismerhetetlen
átszabását szemlélteti az Ivánka-féle magabizó kísérlet.
Ő sem a bibliai hűséget, sem a költőiséget nem is tartja
fontosnak. Ebben egyáltalán nincs egyedül.

Az ilyen és hasonló hangok azóta sem hallgattak el.
Fölbukkannak vallásánarok között, akik a jövődő nem-
zedékét tanítják. Zsolta-
rra? Vagy csak minden másra,
zsolta-
rra soha? A jövődő énekeskönyvét akár egy évszá-
zadra szakadék felé irányíthatják. Ilyen meggondolással
érdemes azokhoz ismételtlen visszatérnünk, akik a maguk
korában tudtak, hittek, mertek; akiknek hibáiból is,
erényeiből is tanulhatunk.

Szerkesztőség

KARASSZON DEZSŐ:

*Tennivalóink Szenci Molnár Albert
és a Magyar Zsoltárkönyv körül*

1607-ben, vagyis idén¹ négyszáz éve jelent meg először nyomtatásban Szenci Molnár Albert *Psalterium Ungaricum*, a genfi zsoltárkönyv magyar fordítása.

Nincs tudomásunk arról, hogy ezzel kapcsolatban bárki, bárhol, bármiféle ünnepséget vagy megemlékezést tervezne. De talán nem is az ünneplés, nem is a protokoll a fontos itt. Inkább azt ajánlatos, akár csak vázlatosan is, de számba vennünk, hogyan lehetne, hogyan kellene a Szenci Molnár Albert névvel fémjelzett örökség elsajátításában és minél szélesebb körű megismertetésében előrelépni.

(1)

A kórusok Szenci Molnár Albert zsoltárszövegeit, ha éneklük, legtöbbször Claude Goudimel (1514-1572) harmóniáival éneklük. Mégpedig tökéletesen érthető okokból bár, de mégis egész gyászosan elhibázott hangzás-arányokkal. Arról van szó, hogy ha Goudimel tételeit a mai kórusoknak megfelelő abszolút hangmagasságra transzponáljuk (kis vagy nagy terccel fölfelé, például F-durból Asz-durba vagy A-durba, ahogy az a legtöbb közreadásban látható), akkor a tulajdonképpeni genfi dallamot hordozó tenor szólam éppen túl magasra kerül, és éppen a dallami csúcspontoknál kezd elbizonytalanodni, „kukorékolni”, míg fölötte a szoprán és az alt a lehető legkényelmesebb fekvésben van, és sokszorosan betakarja. Míg tehát egy korabeli diákegyüttesben a tenor a saját legtermészetesebb fekvésében „trombitálhatott”, és a fölötte mocorgó gyermek-szólam(ok) alól gond nélkül, egyértelműen kiszólt, addig nálunk éppen a tenor szorul az esetek igen nagy százalékában „megmentésre”.

Mit lehet tenni?

Az eredeti hangzás-arányok helyreállítása érdekében újra lehet a tételeket „hangszerelni”, például úgy, hogy a teljes tenor szólammal szemben csak négy-öt basszust, és két-két altot-szopránt énekelte-tünk (de még ezeket is csak piano). Ezen kívül megkeressük a tenor szempontjából ideálisnak nevezhető hangfekvést (amely a kottába írtnál alighanem alacsonyabb lesz), és azt választjuk, vállalva, hogy a szoprán ennek nem fog maradéktalanul örülni.

A 15-16. századi kórusok szerkezetét ismerve még egy másik (kísérleti) megoldás is javasolható.

Tartsuk meg az eredeti hangnemet, és énekeltesük a tenort a baritonnal! Az altot elég, ha a két legjobb tenorunk éneklő, a szopránt pedig két altistánk (a basszus ez esetben énekelhet teljes létszámban). Körülbelül 1440-1600 között ugyanis a „vegyeskar” nem a miáltalunk megszokott „demokratikus” megszólást mutatta (két női és két férfi szólammal): a mindent meghatározó (és mindent „tartó”) tenor szólam alatt és fölött ott volt a *contratenor bassus* és a *contratenor altus* (a mély és a magas contratenor), ezeket mind férfiak énekeltek, a gyermekeknek pedig csak egy szólam, a *discantus* maradt. A fenti szólamosztás ezt a modellt bírná újra megszólalásra. Ha a szopránunk türelmetlenkednék, vagy éppen sértve érezné magát, minden további nélkül megengedhetjük neki, hogy egy oktávval följebb a *baritont* énekelje, a melodiariumokból ugyanis világos, hogy a *tenor-praxis*ban, minálunk legalábbis, mindenféle kettőzés megengedett, sőt gyakori volt.

(2)

Persze, méltatlan dolog Goudimellel úgy bánni, mint ahogyha egész életműve csak a *punctus contra punctum* szerkezetű (homofón) tételekből állana. Aki az *Ezer év...* 71. lapját fölüti, az ott egy gyönyörű, úgynevezett „fél-polifón” 42. zsoltárt talál tőle (sajnos, megint csak az ominózus Asz-dúrban). A szólamok nem fuga-szerűen, sőt az esetek nagy részében még csak nem is imitációsan követik egymást, de nem is mondják a szöveget egyszerre, hanem szabad hullámozásban adják-veszik a szót egymás szájába, illetve szájából. Azoknak a kórusainknak, amelyek úgy érzik, kezdenek kinőni a zeneóvodából, föltétlenül ezt az igényesebb típust kellene művelniük, mégpedig lehetőleg minél nagyobb felületen.

A cél nyilván az volna, hogy legalább a legjobb kórusaink eljussanak Goudimel (és pályatársai, továbbá utódai, például a nálunk csak orgona-szerzőként számon tartott Jan Pietersson Sweelinck, 1562–1621) nagy zsoltár-motettáinak az énekléséig, ez magyarul természetesen szintén csakis Szenci Molnár Albert verseivel képzelhető el.

(3)

Azonban Kodály Zoltánnak igaza volt, amikor a *Bicinia...* sorozatába genfi zsoltárokat is beiktatott. Szenci Molnár Alberttel és a Magyar Zsoltár-könyvvel ugyanis nem csak „fölfelé”, a magas műzene irányában van mit kezdenünk, hanem „lefelé”, az ismeretterjesztés irányában is. A kórusaink nagy része (nem szokás erről beszélni, de attól még így van) olyan, akár idősebb, akár fiatalabb énekesekből áll, akiknek (még?) nincs kiforrott harmonikus hallása, és akiknek az igényes, tiszta (!), expresszív éneklés-

¹ Karasszon Dezső írása egy éve, 2007-ben született. Pályázati lehetőség és anyagi forrás hiányában folyóiratunk most jelenhet meg, 2008-ban is időszerű a téma (*Szerkesztő*).

ben éppen ezért égetően szükségük van az értő vezetésre is, meg természetesen a folyamatos gyakorlásra is. Nem teszünk jó szolgálatot nekik sem, de önmagunknak sem, ha ezt a feladatot az éppen küszöbön álló „fontos” fellépésre hivatkozva folyton-folyvást elodázzuk.

Viszont a genfi zsoltárkönyvben gyakorlatilag kimeríthetetlen, ezerféleképpen fölhasználható, mind irodalmi, mind vokális, mind érzelmi szempontból igen gazdag anyag áll rendelkezésünkre, amely akár a beéneklések negyedórába beépítve is kifejezheti a maga jótékony hatását. Hogy közben, mellest, az énekeseink magyarság-tudatát is építjük, az már csak a hab a tortán.

Ha azután a kórusunk, amint az nagy valószínűséggel megjósolható, bele talál szeretni valamelyik ritkább Szenci Molnár zsoltárba, ne röstelljük azt koncertszerűen is műsorra tűzni, például egy reneszánsz blokk (netán egy latin-magyar, vagy egy latin-német-magyar zsoltár-blokk) első műsorszámaként. Vagy éppen Kodály hazájában készülünk elfelejteni, hogy az egyszólamú éneklés is lehet „magas” művészet?

(4)

Azoknak, akik a fenti gondolatmenetet hajlandók megszívlelni, szeretném a figyelmébe ajánlani Szenci Molnár Albert 1612-ben megjelent úgynevezett *Oppenheimeri Bibliájának* facsimile-kiadását (Debrecen, 2002). A *Magyar Zsoltárkönyv* herborni őskiadása ugyanis, amelynek a *quadricentennáriumát* ünnepeljük, könyvészeti ritkaságnak számít. Az Oppenheimeri Biblia függelékeként azonban Szenci Molnár Albert újra közzétette a teljes zsoltárkönyvet, és közlése már zenei szempontból is igen értékes tanulságokkal szolgál.

Egy apró példa: a 23. zsoltár harmadik-negyedik sorának találkozásánál

*Gyönyörű szép mezőn engemet éltet
és szép, kies folyóvízre legettet*

— a genfi ősforrástól eltérően ő nem két rövid hangot, hanem egy hosszút és egy rövidet énekeltet (*minima-minima* helyett *semibrevis-minimát*). A negyedik sor elejének minálunk számtalanszor hallható hektikus siettetése tehát nem csak zeneileg és pedagógiaileg helytelen, hanem a (magyar!) kottaszöveg szerint tilos is.²

Még bokrosabbak az Oppenheimeri Biblia tanulságai a zsoltárszövegekre nézve. Ne az újkori kiadások sokféleképpen torzított, csonkított, modernizált változatai használjuk tehát, ha már a kezünkben lehet az eredeti! Tanuljunk meg újra »zen-

cimolnárul«, vegyük szeretettel a szánkra a szavait, a régieseket, a tájszólás-jellegűeket is, különösen, ha azok (mint igen gyakran) a rímszerkezet révén eleve elidegeníthetetlen részévé váltak a versnek. Lásd például a 11. zsoltár következő sorait:

*Az istentelenekre háborút ejt
És nagy szélvélvessel itatja őket*

Fejekre szörnyű forgószelet burejt.

Ugyan, vajon mennyi időbe kerül megérteni, mit jelent az, hogy „burejt”? És hová tesszük a fülünket, ha helyette „borít”-ot éneklünk, csak azért, mert mi ma ezt így mondjuk?

Szenci Molnár Albert és a *Magyar Zsoltárkönyv* a miénk. Ne járjon úgy nálunk, mint az az ékszeres ládika, amelyet a háziasszony a pince egyik dohos, penészes sarkában felejtett!

KÖVENDI DÉNES:

Református általános iskolák zsoltáréneklő versenye Kispesten

A Karácsony Sándor Református Általános Iskolában (Kispest, Rózsa tér) 2007. november 23-én zajlott le a református általános iskolák országos zsoltáréneklő versenye. Már a tizenkettedik a sorban, 1996 óta minden ősszel megrendezi az iskola. A református iskolák szerte az országban egyre erősebben érdeklődnek iránta, sok egyházzenei színtársunk viszont, akinek nincs kapcsolata az általános iskolai munkával, nem is hallott róla. Pedig egyházi énekkultúránk jövőjének, a jövő reményeinek szempontjából nem közömbös, aminek itt évről évre tanú lehetünk.

Rövid, de változatos az iskola története. 1989-ben igen sokan gondoltak nagy reménységgel a jövő új lehetőségeire. A Rózsa-téri gyülekezet fiataljainak is, akik nyári táborba vitték a gyermekeket, eszükbe jutott: milyen jó volna egész évben, iskolai keretben is így, keresztyén szellemben, oldott hangulatban foglalkozni velük. Keresni kezdték elképzeléseikhez a szakirodalomban a pedagógiai alapokat, megvalósításukhoz a gyakorlati lehetőséget. Kapcsolatot találtak Karácsony Sándor néhány tanítványával, akik örömmel patronálták őket; kerültek nyugdíjas, de vállalkozó szellemű, rokon gondolkodású pedagógusok is, akik tapasztalataikat vigyék a munkába.

² Lásd még e vitatott kérdéshez jelen számunkban Kövendi Dénes és Fekete Csaba levélváltását!

Nehezebben ment a minimális anyagi keretek biztosítása; végül a kezdeményező fiatalok és ismerőseik felajánlásából alapítványi intézményként sikerült megindítani 1990 szeptemberében a Karácsony Sándor Alapítványi Iskolát — egyetlen 1. osztállyal, 13 kisgyerekekkel, bérelt helyiségben. A nevelők leleményes munkája vonzóvá tette az iskolát, minden évben új, népesebb osztályt tudtak nyitni. A mindennapos anyagi nehézségek, állandó költözködések után munkájuk keretei is stabilizálódtak 1993-ban, amikor az egyházközség (amelyet addig erején felül megterhelt a templomépítés) felvállalta az iskola gondját. Az alapítványi intézményből Karácsony Sándor Rózsatéri Református Általános Iskola lett, és fokozatosan felnőtt 6 osztályossá (majd óvodával is bővült).

Névadójának szellemi örökségeként ápolta az iskola a zsolttáreklést. Árokháty Béla és Révész Imre mellett ugyanis egyik fő mozgatója volt Karácsony Sándor annak a tevékenységnek, amely az 1930-as évek elején bontakozott ki a református egyházban a ritmikus zsolttáreklés felélesztéséért. Előadásain, cikkein túl igyekezett meg is tanítani mennél több zsolttár eredeti ritmusú éneklését konferenciákon, bibliakörökben. Kedvcsináló munkájának nagy lendületet adott 1939-ben a jugoszláviai református egyház énekeskönyvének megjelenése. Szerkesztésének irányítását ugyanis Árokhátyra és őreá bízta Ágoston Sándor püspök; s nemcsak a zsolttárdallamok jelentek meg benne eredeti, ritmikus formájukban, hanem Szenci fordításának teljes szövege is kihagyás, változtatás nélkül. Karácsony Sándor bibliakörében ekkor már csak zsolttárokat énekelünk, az évek során végig énekeltek valamennyi versével mind a 150-et, nem is egyszer. Ilyennek szerette volna látni ő a készülő új hazai énekeskönyvet is, s mikor ezzel a törekvésével kisebbségben maradt, az utolsó pillanatban, 1948 tavaszán még kiadatta a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetséggel, amelynek elnöke volt, a 150 zsolttárt kottájával és teljes szövegével, hátha közvéleményt tud teremteni mellette. (Akkor, a „fordulat évében” azonban már mással volt elfoglalva az egyházi közvélemény is.)

A Karácsony Sándor Iskola nem érte be azzal, hogy saját növendékeivel szeretetti meg a zsolttáreklést; más református iskolákban is igyekezett ehhez társakat találni. Hatosztályosra felnőve 1996-ban hirdettek először országos zsolttáreklési versenyt a református általános iskolák 1-6. osztálya számára. Már az első alkalommal megmutatkozott, hogy országszerte sok református iskolában tartják a vallásos és esztétikai nevelés fontos tényezőjének a zsolttárokat. (NB. a mi nemzedékünk a 30-as évek elemei

iskolájában még csaknem kizárólag zsolttárokat tanult egyházi énekként, persze az énekeskönyvben szereplő és a templomban megszokott „kiegyenlített” ritmussal, azaz ritmustalanul — de könnyen megtanultuk és megszerettük őket, hiszen még úgy is szépek azok, amíg az ember a szebbet nem ismeri.) Az első hívásra Kecskeméttől Nyíregyházáig 17 iskolából jöttek énektanáraik vezetésével, esetleg szüleikkel együtt a fiúk-lányok

Azóta 11 év telt el, egyre több iskola és gyermek vesz részt a versenyeken, az idén már a 7-8. osztályosok is indulhattak. És valóban »országos« a rendezvény, a 2007-ben szereplő pontosan 150 gyermek 37 iskolából jött, valamennyi egyházkerületből, az ország 30 városából-falujából: Berettyóújfalu, Budapest (6 iskola), Bugyi, Cegléd, Csurgó, Debrecen (2), Gyula, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Halásztelek, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Kecskemét (2), Kisújszállás, Kisvárd, Kunmadaras, Kunszentmiklós, Majosháza, Mátészalka, Mezőcsát, Miskolc, Nyíregyháza, Szentmártonkáta, Szentendre, Szentes, Székesfehérvár, Tiszakeszi, Törökszentmiklós, Verőce, Vésztő.

A házigazdák tudják, hogy nekik kell biztosítaniuk az őszinte, felszabadult énekléshez szükséges légkört a nap folyamán. A megnyitó áhítatokon Ablonczy Kálmán lelkésznek mindig gondja van rá, hogy érzékeltesse a „versenyzőkkel”: ami itt egész nap végbemegy, elsősorban nem vetélkedés lesz, hanem Isten dicsérete. A tantestület közreműködése teszi lehetővé a napi teendők zavartalan lebonyolítását, ami 100–150 gyerek mozgatása esetében nem csekélység (részben a templomban, részben a pár percnyire levő iskola termeiben zajlanak az események), Nagy Gábor igazgató pedig mindezek összefogása mellett a felszabadult, közvetlen hangulatot is igyekszik erősíteni minden megszólalásával.

A jelentkezőket a rendezőség korosztályuk szerint 20-25 tagú csoportokra osztja; kezdetben 2-2 osztály tanulói kerültek egy csoportba, idén már majdnem minden osztály külön korcsoportot alkotott. Eleinte minden iskola csoportonként 2-2 versenyzőt küldhetett, most már a létszám növekedése miatt csak egyet-egyet; otthon előzőleg háziversenyeken választják ki a Pestre utazókat (velük azután külön is foglalkoznak). Mindegyik csoportban 2 vagy 3 kötelező zsolttárt kell énekelniük, egyet pedig maguk választhatnak (hogy hány verset, az korosztály szerint változik). 2-3 zsűritag pontozza éneklésüket a dallam és a szöveg pontos ismerete, az éneklés tisztasága és ritmusa, a szöveg artikulálása és átérzése szerint (a diézis használata vagy mellőzése nem számít, tudomásul veszik a helyi gyakorlatot). Nekik különösen fontos feladatuk, kivált az alsó tagozatosok között, a kis énekesek bátorítása, izgal-

muk csillapítása. A pontszámok egyeztetése alapján jelölik ki azután a zsűritagok a csoport 1-3. helyezettjét. — Az utóbbi években *Ki tud több zsolnárt?* címmel mennyiségi versenyt is hirdetnek; az alsó tagozatosok 10, a felsősök 20 zsolnárral jelentkezhetnek rá. Erre inkább csak 3-4 vállalkozó akad, ők viszont a minimum dupláját is meghaladó jegyzékekkel állnak csoportjuk zsűrije elé, az pedig zsűrópróbákkal ellenőrzi tudásukat. Ez persze elmélyülésre nem ad annyi lehetőséget; maga a felkészülés az igazi nevelőerő a jelentkezők számára. — Az egész munka zenei irányítását az első években Hargita Péter vállalta, újabban Zákányi Bálint és Bartháné Ábrahám Katalin

Az eredményhirdetés, jutalomkönyvek osztása a nap záró mozzanata. Mindenki kap emléklapot (arany, ezüst, vagy bronz fokozatút). De ezúttal sem az „adminisztráció” a lényeg. Közösen énekelt zsolnárt az egész társaság a nyitó áhítat után is, most is. Aligha akad olyan gyülekezet, a jó templomosak között is, amelyet össze lehetne mérni ennek a százegynéhány gyereknek a kórusával a hangzás tisztasága, a ritmus lendülete, az ének meggyőző ereje szempontjából. És külön gyönyörűsége a záró összejövételnek, amikor mindegyik csoport első helyezettje elénekli a „maga” zsolnárt.

Már a csoporton belüli egyéni éneklés megtartotta, hogy meglepően sok az olyan általános iskolás, aki valóban életre tudja kelteni a zsolnárt dallamát is, szövegét is. A mutaláshoz közeledő fiúk némi hátrányban vannak a lányokkal szemben, de közülük is mindig kerülnek néhányan a helyezetttek közé. A legkisebbek között pedig az éneklés öröme érzik a bátrabbak teljesítményében. Nyilván hasznosak a rendezőség meg a zsűritagok biztató, átélésre ösztönző szavai, de úgy látszik, a zsolnárok sem hagyják magukat lecke-ként felmondani, magukkal ragadják az énekest, ha igyekszik komolyan venni őket. Akadnak, akik kellő felkészülés nélkül jöttek ide, meg (kivált a kisebbek között) akik izgalomukban belezavarodnak feladatukba — a nagy többséget azonban a közvetlen, természetes éneklés jellemzi. (Felnőtt gyülekezetek istentiszteletein hallani néha olyan jótorkú énekest, aki mindenkit túlharsogva, hangszálait rezegtetve élvezi saját hangját; a gyerekek ezt a magukmutogatását még nem ismerik.) — A záró együttléten, a csoportelsők szólóénekében még szabadabban érvényesül a gyerekek muzikalitása és őszintesége; már nem éreznek szorongást, a siker boldogsága is fűti őket. Mellesleg már az ötödik-hatodikosok közül is nemegyszer kiderül ekkor némelyikről, hogy a hangjával már szinte egy templomot is kántorhoz illőn be tudna tölteni.

Ilyenkor kerülnek elő az összejövétel szakmai tanulságai is a zsűri elemző megjegyzéseiben, amelyek részben a gyerekeknek, de kivált a felkészítő ta-

nároknak és a rendezőknek szólnak. Idén például ilyenek: A dallamhibák fő forrása a rossz kezdőhang, nagy előnybe kerül, aki ennek elkerülésére fulyát vagy hangsípot használ; meg kellene határozni, hogy ez tilos-e vagy szabad, illetve egyenesen ajánlatos.

— Két más-más irányú, de egyaránt jogos észrevétel:

a) minél több népdalt ismernek a gyerekek, annál hitelesebbé válik a zsolnáréneklésük stílusa;

b) némelyik igaz magyar alföldi gyerek úgy harsogja a zsolnárt, mintha a csárdában fűjna.

— Az artikuláció erőltetett precizitása (pl. szünet a természetes beszédben szorosan összetartozó két szó között) mesterkéltté teszi a kiejtést, éppúgy zavarja a szövegértést, mint a rossz artikulálás.

— A mai helyesíráshoz való igazodás kedvéért ne rontsuk el a rímet (*éltébe' || kegyelmébe* a 32. zsolnárt elején); Szenci idejében még nem alakultak ki magyar helyesírási szabályok, épp ő tett nagy lépést efelé *Magyar nyelvtanában*..

Az ilyen seregszemle biztató végső tanulsága: milyen erőtartalékai rejlenek a gyerekekben a gyülekezeti éneklésnek és közelebről a zsolnáréneklésnek. Új nemzedékünk egyházzenei tevékenységének „ifjúsági” jellegét bizony nem csak a gitározás adhatja meg.

FEKETE CSABA

A tonus peregrinus a protestáns szertartásban

*Tonus peregrinus*ra imádkozták a protestánsok a (héber számozás szerinti) 114. és 115. (a Vulgata szerinti 113.) zsolnárt. Ezt a kéziratot neumák egységesen tanúsítják az Öreg graduál példányaiban is, de ugyanezt találjuk a kéziratot graduálokban. Egyik Psalteriumban sincs utalás arra, hogy ezeket a zsolnárokat mely antifonák keretezték?

Rendesen a zsolnárt antifonájához választjuk meg a differenciát. Most kényszerűségből fordítva próbálkozzunk: induljunk el a differenciától. Ez nem téves, jól tudjuk, a zsolnártónusok sokkal régebbiek, mint az antifonák. Ám az útkeresés nincs bonyolalmak nélkül. Tudniillik az Öreg graduál tonariu-

sában van tonus peregrinus,³ de sok helyen hiányzik. A *Protestáns graduálban* sincs.⁴ Mellőzik jelentős középkori források is. A mai evangélikus énekeskönyv⁵ rendjeiben pedig —többek között— 9. *Magnificat* tónusként találjuk, holott közismert, hogy a modalitás 16. századi értelmezése (például Glareanus) már túllépett a klasszikus nyolc plagális és autentikus moduson, és az aeol hangnemet számozta IX. *modus* gyanánt. Ezt a számozást találjuk például Árokháty Béla énekeskönyvében⁶ és az orgonakönyvben,⁷ vagy Csomasz Tóth Kálmánál.⁸ Traktátusok és szertartáskönyvek értelmezése századokkal korábban is gyakran eltérő volt. Hol önálló tónusnak, hol a 8. (elvétve a 7.) differenciájának tekintették a tónus peregrinust. Az eltérő értelmezés nem következetlen besorolásból vagy tisztázatlanságból fakad (bár ilyenre is bukkanhatunk), hanem abból, hogy egy hajdan jóval szélesebb körű, de aztán elkopott és beszűkült gyakorlat szórványos maradványait kíséri. A jóval későbbi rendszerezésbe nem illett bele a tonus peregrinus. Ennek ma már látjuk a történeti és liturgiátörténeti okát, de ez minden bizonnyal rejtve volt a protestáns graduálok másolói, szerkesztői és használói előtt. Meg a traktátusok szerzői előtt.

A *Liber usualis* (illetve a nemzetközi gyakorlat, valamint a CANTUS adatbázis⁹) csupán néhány *P differenciás* antifónát ismer kevés szövegváltozattal.

³ RMNy 1643, 511

⁴ *Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra.* Szerk. Ferenczi Ilona, Dobszay László, Bódis Tamás, Farkas Zoltán. Bp. 1996. — Mind az *Éneklő Egyház* (1983, 499. sz.), mind Dobszay László kézikönyvének tonariusza tartalmazza, aki hozzáfűzi: „A nyolc tónuson kívül általánosan elterjedt, különleges dallam a »tonus peregrinus«. Húsvéti jellegét az adta, hogy közvasárnapok ves-perásaiban erre énekelték a 113. zsoltárt, továbbá előfordult még a húsvéti időben. Ritka alkalmazása ellenére népszerű lett, ennek tanúsága például Mozart Requiemjének I. tételében való idézése, vagy számos népzenei előfordulása (népvecsernye, asztali áldás, temetési paródiák).” *A gregorián ének kézikönyve*, Bp. 1993, 280.

⁵ Evangélikus énekeskönyv. A Magyarországi Evangélikus Keresztény Egyház énekeskönyve. Bp. 1981 (számos változatlan lenyomatban). — A 104. és 145. zsoltárt is a „9. zsoltártónus” szerint tartalmazza.

⁶ *Énekeskönyv református keresztyének számára.* A Jugoszláv Királyság[beli Magyar] Református Keresztény Egyház kiadása, Szubotica [Szabadka], 1939. Az I–VIII. modust jelöli.

⁷ *Organum comitans.* Bp. 1940.

⁸ *A református gyülekezeti éneklés.* Bp. 1950. (Református Egyházi Könyvtár XXV.) 228, 270–271. — IX. aeol dallamok: 4, [6], 16, 22, 38, 65 (a 6. zsoltár tévesen hiányzik a felsorolásból); X–XII. hangsorúak között van 6 hypo-aeol, 19 ion, 18 hypo-ion.

⁹ Jelenleg átalakítás miatt nem használható a [La Trobe University-Library: Medieval Music Database](http://www.earlymusiclibrary.com/), amely egyéb tételek mellett 16.304 antifónát tartalmaz.

Tónusokra —ma még— nem lehet keresni az adatbázisokban, csak az egyes antifónák előfordulásait böngészhetjük, hogy a *P* ritka előfordulásait kiszűrjük. A fellelhető két dallamot választotta — az esztergomi hagyományból — mai fordítással a *Diurnale*, *Nocturnale* és a *Népszolozsma*. Ezek gyakorlatát követve legújabbban a hazai evangélikusok *Gyülekezeti liturgikus könyve* (2007). Először ezeket az antifónákat lássuk.

K *ibozta az Úr Jákób házáat a barbár népből.* — A 113/114. zsoltárból idézet a *Domus Jacob de populo barbaro* (az első vers második fele). A protestáns graduálokban maradt a latinnak megfelelő kezdet (*In exitu Israel de Aegypto | Izraelnek Egyiptomból kijövésében*), és több, az Öreg graduáltól meg egymástól is független szövegváltozat figyelmeztet az egykori kiterjedt használatra. Azért ez az antifóna foglalja el itt az első helyet, mert ha volt is hasonló (vagy ennek megfelelő) magyar változata az antifónának, amely forrásainkból ma már hiányzik, ez a speciális dallamtípus lehetett. Más szövegekkel ismétlődik a *Diurnale* néhány szertartásában, illetve egyszer a *Nocturnale* is beiktatja.

M *i, akik élünk, áldjuk az Urat mindörökké.* — Mindkét tétel mai fordítás. A latin eredetivel azonos funkcióban használatos:

N *os, qui vivimus, * benedicimus Domino.*¹⁰
(Ps 113,53)

A CANTUS adatbázis 15 példát kínál, ezekben tonus peregrinus differencia társul a 8. zsoltártónushoz. Van még 6 példa, ezeknél a 2. tónus *P differenciás*. Az arány figyelmeztet. A *Martyres Domini Dominum benedicite in aeternum* adatait (alább lesz róla szó) kizárólag 8. tónussal regisztrálja az adatbázis, *P differenciát* találunk 8 példában.

Gyakorlati gond, hogy ez a sajátos (leginkább megfelelő és hagyományos) antifóna nincs meg a protestáns graduálokban. Melyik antifónát tanácsos választania a mai protestáns liturgusnak, ha az egykori gyakorlatot rekonstruálva megszólaltatná az említett három zsoltárt vasárnapi, hétfői, esetleg más vecsernyén (vagy további zsoltárokat is recitálna tonus peregrinus szerint)?

¹⁰ Feria secunda ad vespas. Antiphona 1. Ad Ps 113.

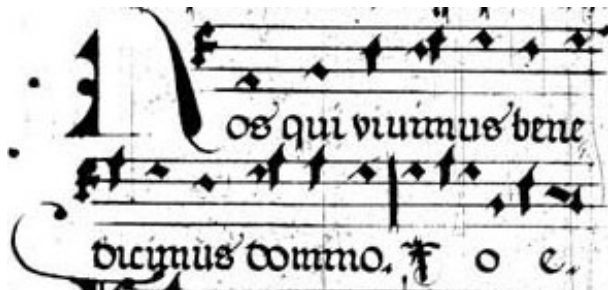
Keresésünk szempontjából nem előny, nem is old meg semmit, ha boncolgatni kezdjük az értelmezési lehetőségeket és különbségeket. Azt, hogy miért jobb önálló tónusnak, vagy inkább egy tónus különleges differenciájának tekintenünk a *peregrinust*. A fentiek értelmében első renden a 8. tónus, esetlegesen a 2. tónus differenciájaként számolunk vele. Az augsburgi katedrálisnak készült szerkönyv (Copenhagen 3449) tonarius utolsóként és számozatlanul a 8. tónus differenciáiboz csatolja a záróformulát, egyezően az Öreg graduál tonariusával:

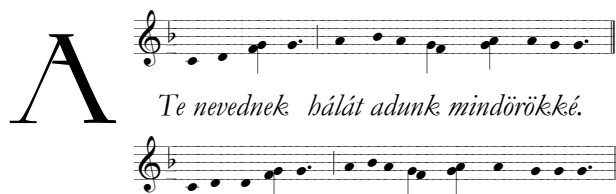
Ugyanez található meg a föntebbi antifona után:

A 114. zoltárt (Izraelnek kijövésében) ugyanúgy találjuk, mint ahogyan erről az Öreg graduál példányainak kéziratos neumái és maga a tonarius tanúskodik:

Ugyancsak azonos alkalmazásban találjuk a mai gyakorlatban a következő tételeket. Erre alkalmazzák a zoltár kiemelt verseit a vasárnapi és hétfői vecsernyén.

A mi Istenünk akaratát megcselekedte. — A húsvéti ünnepkörben használatos háromszoros alleluja:

Alleluia, alleluia, alleluia. — A *Liber usualis* másik tételének a dallama nincs meg a mai magyar gyakorlatban. Erre, 8 példát találunk a CANTUS adatbázisban.

Martyres Domini, * Dominum benedicite in aeternum.¹²

Sancti Domini, * Dominum benedicite in aeternum.

Ezek közül a Cantus adatbázis a *Martyres Domini* 56 előfordulását regisztrálja, közülük *P* járul 8 példához. A fenti adatok arra mutatnak, hogy valamilyen eltolódásnak kellett történnie. Ezért lássuk az arányokat, illetve azok változását.

Régen az antifonák 10–15 %-a volt 2. tónusú, újabb időkben — az általánosan elfogadott szakirodalmi becslések szerint — már alig 5 %-a. Hasonló a 2. tónusú antifonák aránya a protestáns graduálokban is. A fenti példák nyomán kérdéses, hogy 2. tónusúak között találhatunk-e olyanokat, amelyek *P* differenciával használatosak?

Az eperjesi graduál csaknem a teljes körét felöleli a protestáns graduálokban található 2. tónusú antifonáknak.¹³ Közöttük a CANTUS adatbázisban nem ta-

¹¹ In dedicatione S. Michaelis archangeli, September 29. Ad laudes et per horas. Antiphona 4.

¹² Commune Plurimorum Martyrum. Ad laudes et per horas. Antiphona 4.

¹³ Ezek a következők:

Az utolsók lesznek elsőkké | Sic erunt novissimi primi [165]

Ez bizony ama próféta | Hic est vere propheta [237]

Énekeljétek az Úrnak új éneket | Cantate Domino canticum novum [306]

Én vagyok a Krisztus | Ego sum qui sum [321]

Menj ki hamar | Exi cito in plateas [429]

Mert örökké az ő igazsága | Quoniam in aeternum misericordia eius [301]

Mester, tudjuk, hogy igazmondó vagy | Magister scimus quia verax es [450]

Nem hagynak követ kövön | Non relinquetur hic lapis [437]

Örüljétek igazak az Úr Istenben | Laetamini in Domino et exultate [317]

Szedjétek ki először a konkolyt | Colligite primum zizania [119]

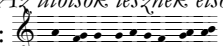
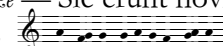
Uram, tehozzád kiáltottam | Clamavi ad te [519]

Úr Isten, mennyei királyunk | Domine rex Deus Abraham [343]

Vigyázzatok keresztyének | Vigilate omnes ... nescitis [187]

— A *Protestáns graduál* a következő, a legfontosabbak közül való 2. tónusú antifonát közli: 158 *A bűnnek zsoldja a balál;*

lálunk olyat, amelyhez *P* differentia járul. Többségben nem is 2. tónusúak. A hazai keletkezésűeknek nincs európai párhuzama. Alább, ha van letölthető hangjegyes incipit, idézem:

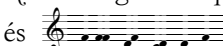
* *Az utolsóknak lesznek elsőkké* — Sic erunt novissimi primi : és : 57 adat, 8. tónusúak (G1 differenciával többségében, ahol van differentia), nincs adat 2. tónusú változatra.

* *Ez bizony ama próféta* — nincs adat erre a változatra, és 2. tónusra. A Propheta magnus 64 adata zömében 4. tónusú.

* *Énekeljétek az Úrnak új énekét* — Cantate domino canticum novum laus ejus : 80 adat, 6. és 7. tónusúak egységesen, csak két kivétel van:

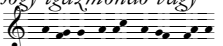
A, SI-Lna 17 064r 07 Laudes, Feria 5 per annum 2. tónus D1 differenciával, és

A, SI-Lna 18 024r 07 Laudes, Feria 5 per annum, szintén D1 differenciával.

* *Én vagyok a Krisztus* — Ego sum qui sum és : 64 adat, 2. és 1. tónus váltakozik, van két 8. tónusú is, *P* differenciás nincs.

* *Menj ki bamar* — Exi cito in plateas et vicos és : 58 adat, 2. és 1. tónusú, *P* differenciás nincs.

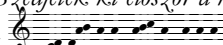
* *Mert örökké az ő igazsága* — nincs adat.

* *Mester, tudjuk, hogy igazmondó vagy* — Magister scimus quia verax es és

 : 50 adat, 8. tónusúak G1 differenciával.

* *Nem bagynak követ kövön* — nincs adat.

* *Örüljétek igazak az Úr Istenben* — nincs adat.

* *Szedjétek ki először a konkolyt* — Colligite primum zizania : 36 adat, egységesen 1. tónusúak. Kivétel kettő van:

A, E-Tc 44.2 205r 10 De Machabaeis, H, 8. tónus G differenciával.

A, TR-Itks 42 050v 08 In tempore Epiph.2. vesperás, 7. tónus a2 differenciával.

* *Uram, tebozzád kiáltottam* — nincs adat.

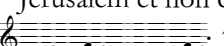
* *Úr Isten, mennyei királyunk* — nincs adat.

* *Vigyázzatok keresztényének* Vigilate ... ergo nescitis enim quando dominus domus veniet :

Egyetlen példa, TR-Itks 42 f. 59r 10; Dom. 1 Quadragesimae, 2. tónusú, D1 differenciával. (Másik változatára van 11 adat, azok 4. tónusúak). *P* differenciás nincs.

Az eddigiek mutatják, hogy a *Nos qui vivimus* (és ugyanerre a dallamra a *Martyres Domini*) kivétel. Több 2. tónusú antifonához nem társul *P* differen-

cia. Többségben vannak azok az antifónák, ahol 8. tónus G1 differenciáját válthatja a *P* differentia. A többi 2. tónusú antifóna között található-e olyan, amelyhez netalán társíthatunk *P* differenciát? Vegyük figyelembe a CANTUS adatbázist.

* *Elmarada az gyermek* — Remansit puer Jesus in Jerusalem et non cognoverunt parentes : 36 adat, *P* differenciás nincs.

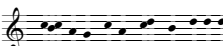
* *Dicséret és örök dicsőség* — Laus et perennis gloria Deo és : 53 adat, *P* differenciás nincs.

* *Három csodákkal* — Tribus miraculis ornatum diem sanctum és

 : 54 adat, általában 1.

tónusúak, négy 2. tónusú, *P* differenciás nincs.

* *Istennek bölcsessége* — O sapientia quae ex ore altissimi és : 88 adat, zömében 2. tónusúak, ahol a megjelölés nem hiányzik, *P* differenciás nincs. Az Öreg graduálban Magnificat antifonaként találjuk (445).

* *Szóla énnékem az én szent Atyám* — Dominus dixit ad me és

 : 98 adat, 8. tónusúak, több differentia váltakozik, *P* differenciás nincs.¹⁴

Látjuk, 2. tónusú antifonát alig válogathattak a kérdéses vesperás zsoltárokhoz protestáns őseink, nem erre indította őket a szokás. Kötelez-e ez a körülmény minket arra most és a jövőben, hogy szertartásra soha ne ajánljunk ilyeneket? A válasz végső soron ne legyen ostromzás és tilalom, de ennek megokolása előtt lássuk a szokásos megoldást.

A transzponált 2. tónusú és a 8. tónusú antifónák között némileg elmosódott a határ.¹⁵ A 8. tó-

¹⁴ A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy nem sikerült adatot találnom a következőkhöz:

Miképpen Jónás volt barm nap | Sicut Ionas in ventre.

Az bűnök zsoldja az balál.

Ne legyetek szorgalmatosok.

Nem hagylak titeket árvául | Non vos relinquam orphanos.

Szeressed az Urat. Szóla énnékem az én szent Atyám

| Dominus dixit ad me.

Atyámfiái, ne bánkódjatok.

Igen örömet.

Szeressed a te Uradat Istenedet.

Fordíts hozzád.

¹⁵ Nem ritka, hogy ugyanazon tónus két változatának magyarázzák a 2. és 8. tónust.

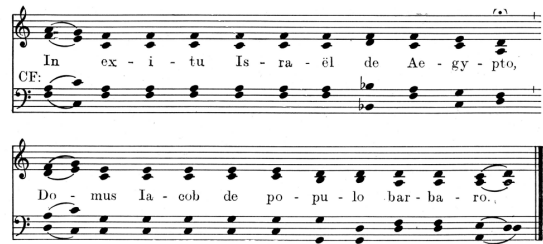
53 *Mondá énnékem az én szent Atyám*; 105 *Mondá Krisztus az ő tanítványinak*; 153 *Ne legyetek aggodalmasok*; 152 *Szeressed a te Uradat Istenedet*; 69 *Vigyázzatok, keresztényének*.

nusúak gyakorisága, meg az újabb ízlésváltozások miatt lehetséges, hogy az eltolódott arány a 8. tónus javára döntötte el a korábbi kétesélyességet. Többé-kevésbé megszokott, hogy néha a 8. tónus G1 differenciája helyén *P* differencia választható. Szintén ezt teszi az esztergomi hagyomány mai gyakorlata. Van-e mása protestáns gyakorlatban? Választásukat irányíthatja-e a hazai hagyomány?

A Ráday graduálban (illetve másutt is) látható szórványos zsoltarincipitek között is találunk olyat, amely válasz kérdéseinkre, ha nem is végleges. A *Húsvét napján hajnalban indulván* (Et valde mane una sabbatorum) [136] antifóna után, két másik zsolttárral együtt, a *Ps 114 In exitu* is áll. Hasonlóan *Az Istennek angyala leszállá* (Respondens autem angelus dixit mulieribus) [249] antifóna után is *Ps. 110. 114.* olvasható.¹⁶ Természetesen ugyanezt találjuk a Batthyány graduálban is, vagy például a Spáczai graduál 314–315. lapján. Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi gyakorlattal összhangban 8. tónusú antifóna keretezte a hazai protestánsok húsvéti vecsernyéjén a 114. zsolttárt.

A mára (nálunk is) leszűkült tónushasználat ellenpéldája, hogy angolszász területen, valamint a reformáció lutheri ágának szertartásaiban is szélesebb körű volt egykor és meg is maradt a tónus peregrinus használata. Gyanító, hogy a 9. század előtt ez a gyakorlat általában, a teljes latin rítusra érvényesen kiterjedtebb volt. Szórványos emlékei megmutatkoznak.¹⁷ A sokkal régebbi gyökerek aztán a 9. század tájától elszakadoztak. A gregorián német dialektusa területén a reformáció táján összekeveredett az aeol hangnem és a tonus peregrinus értelmezése. Énekkarnak szánt többszólamú recitáló feldolgozásai is sorban keletkeztek. Ezek túlléptek a hagyományos gregoriánon. De a népszerűséget és elterjedést jól tanúsítják.

Erre lássunk egy wittenbergi példát 1539-ből:¹⁸

A tónus peregrinus szélteben hangoztatott kedveltségét példázza továbbá a prózazsolttárok recitálására Amerikában az orthodoxok által — a St. Dunstan Psalter szerint — ajánlott formula:¹⁹

Angolszász gyakorlatban mondható vagy énekelhető a liturgia. Énekes formulák közt van ez az ajánlott zsolttártónus. Antifónákhoz is egyszerűsített zsolttártónust javasolnak, mert önálló antifóna-dallamokat nem alkalmaznak. Így aztán még nagyobb szerephez jut a tonus peregrinus.

Az angolszász liturgiában²⁰ nem korlátozódik ma sem egyetlen zsolttárpéldára a tonus peregrinus használata, például a híres *Sarum* (cantus Salisburgiensis) a Benedictus, Benedicite és a Magnificat ilyen tónusát is közli, nem csupán a hagyományos In exitu Israel tételt, amint mutatja az alábbi részlet.

Az egykori gyakorlat igen régi eredetét feltárta az utóbbi évtizedek kutatása, ezt egyetlen példán szemléltethetjük, amely kísértetiesen hasonló az előbbihez, holott a kettőt évezredek választják el:

¹⁶ H 4630 Ugyancsak a Bélyei graduálban ennél az antifónánál ott az incipit: *J3rael~k.* — Lásd még Eperjesi graduál [278].

¹⁷ Az egyházzenei közvéleményben inkább az a nézet volt általános sokáig, hogy csupán a 9. században tűnt fel, és csupán a 12. századtól vált általánossá az újnak számító tónus peregrinus használata. Ezzel azért nem szükséges bibelődnünk, az itt következők ezt alapján megcáfolják.

¹⁸ Valentin Schumann: *Geistliche Lieder, aufs new gebessert und gemehrt, zu Wittenberg...* Gedruckt zu Leyptzik. 1543-as kiadása nyomán idézi Csomasz Tóth Kálmán: *A humanista metrikus dallamok Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, budapest 1967, 28.

¹⁹ *The Antiphoner. A Collection of Antiphons and other Material for the Enrichment of the Daily Office in Congregations of the Western Rite Vicariate of the Antiochian Orthodox Christian Archdiocese of North America, St. Gregory the Great Orthodox Church*, Washington DC, 2003, p. V (Musical Examples).

<http://www.members.cox.net/frinicholas/Antiphoner.pdf>

²⁰ *Music of the Sarum Office*. Ed. by William Renwick. Hamilton, Ontario. The Gregorian Institute of Canada, 2006.

http://anglicanhistory.org/music/renwick_sarum/D2.pdf

A 24. zsoltárnak ez a szefárd népi kantillációs példája,²¹ amelyről elmondhatjuk, hogy az ilyen azonosságot még a siket is meghallja, egyáltalán nem egyedülálló. Főként Abraham Z. Idelsohn kutatásai nyomán föltárult, hogy ez az ősi zsoltártónus, meg általában a teljes gregorián előzménye a Bibliának mint szentkönyvnek a sémi kantillációja és recitálása. Azt pedig Eric Werner mutatta ki először, hogy a zsinagógai recitációban szokásos mozgó tuba,²² sajátosan a 114. zsoltárnak a kettős tubával recitálása még manapság is összekapcsolódik a tonus peregrinusnak megfelelő formulával. Ez a jeruzsálemi zsidóságtól hajdan elszakadt, és a mindenféle keresztény hatástól elzárt jemeni környezetben évezredekkel később még mindig változatlanul él. De nem csupán egyetlen különleges tonus gyökerei nyúlnak vissza a hajdani szertartásba beágyazódva. Általában a többi zsoltártónusé is, mert a zsinagóga (és részben a jeruzsálemi templom) szertartási dialektusa alapozta meg a gregoriánt, bizánci közvetítéssel. Ez az oka aztán annak, hogy a tonus peregrinus váltakozó tubája nem illik bele a későbbi görög-latin rendszerezésbe, amely nem is lehet más, mint utólagos okoskodás. A kantilláció és recitálás ősiségére érvényes a vallástörténeti archetypus kategória. Téves értelmezésekkel szemben, amelyek egészen kései fejleménynek tekintik a tonus peregrinust, évezredekkel korábbi jelenséggel szembesülünk a 17. századi protestáns graduálokban.²³

A váltakozó tuba (Dobszay László lebegtetettnek is nevezi) az invitorium és lamentáció tételekben szintén igen-igen régi, ma már nem dokumentálható előzményekre és kapcsolatokra nyúlik vissza, azaz voltak (de csak mutatóba maradtak

meg) a zsoltározásnak olyan egyéb megoldásai, amelyekre a tonus peregrinus támaszkodik.

Mai választásunkra ez úgy hat, hogy felszabadít bennünket a gyéren megmaradt gyakorlathoz való merev ragaszkodás kötelékéből, amely kizárólag a 8. tonus G1 differenciája helyett választatja a tonus peregrinust. Ezzel olyan következménnyel is jár, hogy a tuba a 8. tónushoz képest lentebb kerül egy terccel, illetve kvárttal, *c* helyett *a*-ra és *g*-re, subtonalis gyanánt. Egészen más a helyzet a másik, szintén ősi 2. tonussal, amelynek régiségére az olvasmánytónusokkal való rokonsága is utal. Ha ehhez illesztjük a differenciát, akkor az *f* helyett főntebb helyezkedik el tuba, ez által jobban illeszkedik a többi tonus rendjébe.

Végeredményben tehát a mai református liturgus, végigjárva a fordított utat, például a következő antifonákat választhatja tonus peregrinus szerint imádkozott zsoltárok keretezésére:

H
iggyétek, mert ím, eljött az Jézus Krisztus,

kit az Atya Úr Isten megigért vala (Öreg graduál 41; Protestáns graduál 40 — néhány hang eltéréssel), 8. tonus.

K
önyörülj rajtam, Uram, mert beteg vagyok

8. tonus; — az ilyen típus azért alkalmas, mert mintegy előlegezi a tonus peregrinus initiumát (Eperjesi graduál, Protestáns graduál 130).

A fentiek alapján azonban nem követ el megbélyegzendő vétket a mai liturgus, ha például a következők antifonákra szavaz:

A
z bűnnek zsoldja az halál, de az Istennek ajándéka

örök élet, az mi Urunk Jézus Krisztusnak általa.
(Róma 6,23)

2. tonus (transzponálva, helyesbítésül a C kulcsot a 3. vonalra helyezve, de a 3. vonalon F kulccsal szintén helyesen olvasható, Öreg graduál 488, Protestáns graduál 158).

²¹ Lundberg alább megnevezett dolgozatában előbb a latin és német formulát közli (mint például az Éneklő Egyház a 499. számnál), ezeket főntebb láttuk, 2. számú példájának forrása: Abraham Z. Idelsohn, *Jewish Music – Its Historical Development* (Holt, 1929; reprint New York: Dover, 1992), 63. Vö. még Eric Werner, *The Sacred Bridge – The Interdependence of Liturgy and Music in Synagogue and Church during the First Millennium* (London: Dobson, 1959), 466; and Heidi Zimmermann, *Tora und Shira – Untersuchungen zur Musikauffassung der rabbinischen Judentums* (Bern: Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2000), 309.

²² Ritka európai jelenség, hogy a szokásos helyett csupán a tuba használatos, lásd erről W.A. Heckenbach: *Das Antiphonar von Ahrweiler. Studien am Codex 2a/b des Pfarrarchivs Ahrweiler (um 1400)*, Beiträge zur Rheinischen Musikgeschichte 94 (Köln 1971), 23–28.

²³ A korábbiakban megnevezettek mellett főként Mattias Olof Lundberg 2004-ben megjelent, bibliográfiailag igen erősen megalapozott tanulmányára támaszkodtam (Min-Ad: Israel Studies in Musicology, Vol. 3, Historio-graphical Problems of the *Tonus Peregrinus*, <http://www.biu.ac.il/hu/mu/min-ad04/PEREGRIN.pdf> (PhD értekezés: *The Tonus Peregrinus in the Polyphony of the Western Church*, The University of Liverpool, 2003).

Ne legyetek szorgalmatosok, mondván:
 e legyetek szorgalmatosok, mondván:
 Mit együnk, avagy mit igyunk, avagy mivel
 rubázzuk magunkat, mert tudja az ti mennyei Atyátok,

hogy mindezek nélkül szűkölködtek. (Öreg graduál 493, a fenti az eredeti szöveg; Protestáns graduál 153, módosított szöveggel), 2. tónus.

JUHÁSZ TAMÁS

Levél énekkönyben

Beszámoltunk röviden 2006-os Váradra szervezett konferenciánkról. Anyaga jórészt meg is jelent. Volt azonban más találkozás és több más javaslat, terv is az előkészítés folyamán, a nézetek ütköztek. Ismétlődő jelenség, hogy némelyik erdélyi vagy hazai gyülekezet, kántor, lelkész nem érti, miért nem mindenki az 1996-os énekeskönyvet vette át? Olvashatók a Református Szemlében (Kolozsvár) az érvek.²⁴ Hozzáadunk egy levelet. Kifejezi, hogy mások ellenkező utat látnak helyesnek. Nem most, a *találkozás énekeskönyv* (1996) előtt fölvetődött, mielőtt az eszme vagy a tényleges szerkesztés elkezdődött, azt a megoldást látták legjobbnak, amit az alábbi levél (a korábbi kolozsvári rektor) megfogalmaz. Nem ez valósult meg, és most, hogy a Királyhágómelléken is az 1996-os énekeskönyv bevezetése van soron, a formális egység még távolabbi. Történelmi megörökítés is célunk, mikor ezt a levelet közreadjuk.

F. Cs.

Szívből örülök az egyházzenei értekezlet bírének, és hogy annak bevallott célja a gyülekezeti éneklés »megújítása és továbbfejlesztése«.

Helyes a szándék, de szerintem előbb helyre kell állítani a gyülekezeti éneklést. Arra kérlek Tite-ke-t, mint az értekezlet felelőseit, tegyetek szakmai javaslatot:

Minden, csonkamagyarország határain kívül élő egyház és gyülekezet vegye át —

úgy, ahogy van — az 1948-as magyarországi »próbaénekeskönyvet«, és ki-ki csatolja hozzá saját énekeit.

1. Csak egy ilyen énekeskönyvvel lehet úgy-abogy, rövid távon egységesé tenni a gyülekezeti éneklést. A közös énekeskönyv ilyen bevezetését akartuk, sürgettük sokan 1990-ben, mert szenvedtünk amiatt, hogy az anyaországban, a Királyhágó mellékén és Erdélyben három különböző énekeskönyvből énekelünk. Ezt az esélyt mulasztotta el az akkori egyházvezetés, sőt, még rontott is a helyzeten az 1997-es Csiba Kálmán féle énekeskönyv. Mert három helyett most már négy énekeskönyv van forgalomban! Amíg három énekeskönyv volt, sokfelé rosszul és vontatottan énekeltek. Amióta — legalább is Erdélyben — az új énekeskönyvet a régi helyett kötelezővé tették, néhány helyen (a fiatal, városi gyülekezetekben, ha jó az orgona, az organista, a kántor és az előénekes) jól és ritmusosan énekelnek, de a legtöbb helyen sehogysem énekelnek. Mint gyakorló templomjáró, és a gyülekezetben szívesen éneklő egyháztag, szakad meg a szívem, amikor látom: sokan csalódottan leteszik az énekeskönyvet, mert az új éneket a »kiváló«, konzervatóriumot végzett organista, de csapnivaló kántor vágta el muzsikálja. Szakadt meg a szívem az idej református világtalálkozó több nagy rendezvényén, mert nem barsoghatott a genfi zsoldár, vagy a megszokott szép régi dicséret — az énekeskönyvek zűrzavara miatt vérszegény nyekergés történt csupán.

Gyulafehérváron esett meg, az augusztus 13-i történelmi istentiszteleten. Háromszáz év után ismét református istentisztelet zajlott a vártemplomban (a katolikus székesegyházban). A dunántúli organista »megérezte« a szörványvidékről jött gyülekezetet, s a 90. zsoldárt a szép, méltóságos és lassú, »hajlításos« erdélyi módon kísértte, s ilyen erdélyi módon meg is töltötte, nemcsak a gyülekezet, hanem annak hangja is, a szép nagy templomot. Amikor pedig a jószándékú, de gyanútlan pap (viszonzásul? honneurt kínált a magyarországi vendég-igebirdetőnek?) bediktálta a szép Tinódi éneket: Siess keresztyén lelki jót hallani, akkor az éneklés meghalt. Volt ott ugyan körülbelül 15 pap, akinek elvileg tudni illett volna ezt az éneket, s akinek fele meg is próbálkozott menteni a menthetőt, de a gyülekezet tömege hiába kereste régi, elrongyolódott erdélyi énekeskönyvében (mert amióta a Csiba énekeskönyv megjelent, nincs újradíadás — kivéve egy csíkszeredai »zúgkiadást«!)... A sopróni (vagy győri) kántor egy sor után »észbekapott«, s azt gondolván, hogy a ritmusosság az oka nem-éneklésünknek, nosza lelassította a jó Tinódit, s így aztán a maradék hét és fél pap is abbahagyta az éneklést. Nem tudom, mit gondolt a katolikus főesperes-plebános meg a többi ott lévő katolikus hívő, de nekem égett az arcom a szégyentől.

2. Ez a helyreállítás sokba kerül, mert az 1997-es énekeskönyv kiadásaira fordított minden pénzt veszteségként kell elkönyvelni. (Nem veszteség viszont az annak nyomán megtörtént énektanulás!) Újabb kiadás a magyarországi 48-

²⁴ Fekete Csaba: Egységes vagy egyforma? Hozzászólás Bustya Dezső tanulmányához. XCIX (2006) 401–409.

as énekeskönyv átvétele illetve bevezetése. De megkerülhetetlen és elodázhatatlan! Lehet, hogy máris késő!

3. A helyreállítás után következzenek a hosszútávú »megjítás és továbbfejlesztés« — de úgy, hogy ne hagyja figyelmen kívül a magyarországi próba-énekeskönyv zenei és főleg teológiai értékeit.

Szünet, nem—szünet...

Szántsándékkal eltúloztam a Kövendi Dénes előadásának²⁵ egyes fejtegetéseire célzó megjegyzésemet, mikor azt írtam, hogy „levegőt bárhol lehet venni, sor végén nem”.²⁶ Rossz tapasztalataim serkentettek erre, meg az is, hogy megoldatlannak vélem a hagyományos elvi álláspontot a genfi zoltárok, mind a régi magyar énekek szempontjából. Korábbi nézetem azért módosult elméletileg is, mert megtaláltam, lefordítottam és közreadtam Hasper nézeteit,²⁷ amelyeket szigorúan követett Csomasz Tóth Kálmán, és melyeket magam is tanultam kisdiaikként. Kövendi Dénes bátyánk válaszolt, vitattuk tovább a kérdést. Néhány bevezető sort elhagyva közrebocsátom levélváltásunkat. Karácsony Sándor hatásának dokumentálása és a genfi zoltárok verstani megközelítése szempontjából egyaránt különleges csemege.

F. Cs.

KÖVENDI DÉNES:

Szünet ügyében: kétféle értelemben használtam ezt a fogalmat (amint a közhasználatban is kétféleképpen szerepel), ezért írhatod te is, hogy »sorvégi szünet és levegővétel legfőljebb elméletileg különböztethető meg«. Nem is kétféle van, ahogy jobban meggondolom, hanem (legalább) három:

[1] ütemkitöltő, [2] ütemmegnyújtó és [3] nyomatékéllőkészítő.

1. A *par excellence* szünetnek (az ütemkitöltőnek) semmi köze a levegővételhez, amely az *énekes fiziológiai* tevékenysége; ez a szünet viszont a *zenemű* egyik *esztétikai* eszköze: egy ritmikai egységnek hangzó anyaggal kitöltetlen szakasza, illetve olyan szakasza, amely nem *hangzással*, hanem *csönddel* van kitöltve. Adva van, tegyük fel, egy 4/4-es ütem, abban *szó*l 3 negyedhang, 1 negyedhang helyett pedig csönd van, amely csöndnek megvan a maga hatáskeltő funkciója. Az már a konkrét esettől függ, hogy az ütem el-

ső, vagy második–harmadik–negyedik negyedére esik ez a feszültségkeltő csönd. Az így részben csönddel kitöltött 4/4-es (vagy másmilyen) ütem után pedig közvetlenül következik az újabb 4/4-es (vagy másmilyen). A zene ritmikai menetre, a 4/4-es (vagy egyéb) beosztás tehát változatlan, sértetlen marad.

A 2. fajta „szünet” tulajdonképpen *nyújtás*, amit fermatával is szokás jelölni; ez jellemzi a bakanótákat, meg a legtöbb ref. egyházi ének templomi unisono megszólaltatását. A menetelő bakáknak, akik közben a port is nyelik, igen határozott lépésütemezésre van szükségük, meg jókora levegővételre is. Ezért lesz:

Örmesteriúr / fekeetesuu / báájakettőháromnégy
Barnakislány / húzódikaa / láájakettőháromnégy
Mennéljebben / húzódikalája / annáljebben /
kiláátszika egykettőháromnégya /
febérláába / száára.

Az első két sor a tanulságos: két 4/4-es meg egy (a nyújtás, illetve pihenés miatt) 6/4-es ütemből áll (aláhúzással jelzem az ütemek 1. és 3. negyedének hangsúlyát). Ezt nem a zenemű szerkezete követeli, hanem az alapos levegővétel. A harmadik–negyedik meg azért érdekes, mert az egykettőháromnégy itt már „esztétikum”, a hatáskeltő szünetet jelképezi: a sorszerkezet megbontása árán felhívja a figyelmet, hogy: itt valami nagyon pajzán dologra tessék gondolni.

A templomban nem mondjuk a *kettőháromnégy*-et, de a sor megnyújtásával, ill. az utolsó hang utáni pihenővel kibővítjük a sorvég időtartamát — a kényelmes levegővétel kedvéért. Amivel viszont kisebb–nagyobb mértékben, de mindig megzavarjuk a szövegnek is, a zenének is a természetes menetét.

Mielőtt tovább mennék: én Karácsony Sándortól tanultam a ritmikus zoltáréneklést; 40-ben kerültem fel Pestre az egyetemre, 48-ig működött a bibliaköre, abban hétről hétre *csak* zoltárt énekelünk. A *liturgikus* zoltáréneklésen kívül rendszeresen folyt zoltártanulás is, úgyhogy jó néhányszor végigénekeljük mind a 150 zoltár minden versét a jugoszláviai énekeskönyvből. — Karácsony Sándor írásában 1933 óta van nyoma a ritmikus zoltár propagálásának; ő meg nyilván Árokháty Bélától tanulta a zoltáréneklést. Sógorságban is voltak, s ez elősegítette egymásra találásukat az egyházi énekügy reformjában. De anélkül is egymásra találtak volna, hisz 16–17. századi hagyományaink élesztése mindkettőnek szívügye volt a maga szakterületén. — Csomasz Tóth Kálmánban *ebből a szempontból* azt tudom méltányolni, hogy sor végi jeleivel gondosan érzékeltette a zoltárverseknek 2–3–4 sornyi (értelmi és zenei) részegységekre tagolódását.

²⁵ Értelmesen énekeljünk! In: ZSOLTÁR XI (2004), 6–12.

²⁶ ZSOLTÁR XI (2004), a 2004. október 25. napján rendezett szakmai napra utaló szerkesztőségi jegyzet.

²⁷ ZSOLTÁR X (2003), 50–67.

Annak idején akkora lendülettel énekeltünk (Karácsony Sándor nagyon energikus volt, bibliakörének tagjai pedig nagyon fiatalok), hogy a versnek részegységekre való tagolódását sem érzékeltettük, csak a strófák után vettünk *nagyobb* lélegzetet. Most úgy érzem, nem árt kivált a 3–3 sornyi részegységeket valahogy kiemelni, de ennek a módja másodrendű kérdés az alapvető, a sorokra való tagolódás mellett.

3. Itt jön a *nyomatékelőző* — igazából nem is szünet, hanem mondjuk *hiátus* szerepe. Mivelhogy többnyire (bár nem mindig) az egyes sorok is alkotnak valamilyen alsó fokú értelmi és zenei egységet (olyasförmán, mint egy molekula atomjai). Az ilyen kisebb egységekre való tagolódás (ami tehát mind a zene, mind a szöveg logikájából következik) önmagában is, a sorvég *elnyújtása nélkül is* érvényesül; ekkor is érezzük és érzékeltetjük, hogy az új sorral valami újat kezdünk mondani. Az új kezdés érzékeltetését megkönnyíti, hogy a sorok végén is, elején is kevés kivétellel negyedhang áll. A két negyedhang *között*, azazhogy *belőlük*, könnyebb lecsípni azt a hiátusnyi időt, ami a levegővételhez szükséges. Végeredményben tehát a levegővétel lehetősége akkor is „be van építve” a zsoltár menetébe a sorok végén, ha csöppet sem nyújtjuk meg a sorzáró hangot.

„A lélegzetvétel nem hosszabb, mint egy egység. Csak akkor lehet rövidebb, ha *megrövidítem* előtte is az utolsó hangot, és az utána következő hangon is *rövidítek*. Ha nem ezt teszem, hiába nem nevezem ezt szünetnek, akkor is bizony szünetet tartok” — írod. Ezt az alternatívát én is vitathatatlanak érzem. Csakhogy szerintem a „(legfőljebb) egységnyi” *szünet* is sérti többnyire a szöveg belső összefüggését (sőt a zenéét is), tehát a jobbra-balra *lecsípés*, mindkét hangnak (a sorok időtartamán mit sem változtató) *rövidítése* a helyes és természetes.

(Külön kérdés, mit lehet tenni azokban az elég ritka esetekben, amikor nem negyedek, hanem nyolcadok találkoznak a két sor kapcsolódásánál, mint a 32. zsoltár elején. »Elvi állásfoglalás« helyett hadd jegyzek meg csak annyit, hogy épp a 32. zsoltár kedvenc, leggyakrabban énekelt zsoltárai közé tartozik ma is annak a 30–40 főnyi társaságnak, akik tartjuk ezt a Karácsony Sándortól maradt hagyományt, és az 1–2. sor találkozásánál a nyolcadok ropogtatása soha semmiféle zavart nem okozott, nem okoz nekünk. Ez talán az egyetlen zsoltár, amit ha elkezdünk, mindig abbahagyhatatlanul végigénekeljük egyfolytában (nagyjából fejből) valamennyi versével, azzal is, amit az egyházi énekeskönyvből kihagytak. Egyébként ahogy belekukkantok most a Kodály-vegyeskarok kötetébe, látom: Kodály, aki gátlás nélkül átszabta nem egy helyen a zsoltárok szövegét-ritmusát, az 50. zsoltár feldolgozásában az első né-

hány versben *meghagyja* a 4–5. sorban a két rövid hang találkozását, csak azután kezdi variálni.)

És most jön a botránkozás köve. **Ha értelemmel** éneklünk, vagyis valóban figyelünk arra, hogy *mit is* éneklünk, akkor bent a sor közben is észreveszünk olyan helyeket, ahol — akár maradt még levegőnk, akár fogyóban van már — önkéntelenül is érzékeltetjük valami kis nyomatékkal, hogy most új rész kezdődik a mondanivalónkban. A verstanban *szólamnak* hívják mostanában a »szólamnyomatékos« (=hangsúlyos) verselésben azt az egy- vagy kétütemnyi (tagnyi) szakaszt, amit *egy* nyomatékkal, egyvégtében mondunk ki a versben (meg az élő beszédben). Például

Akit az Isten / *bévelt* kegyelmébe;

— itt szerencsénkre a zenében is határozott új kis részegység indul, ettől is erősödik a *bévelt* nyomatéka. (Ezt akarta kötelező szabállyá tenni Csomasz Tóth Kálmán a prozódiai piszkálódásaival.) Folytassam a példákat? *az ő* vétkei, *minden* bűneit, *ő* nagy *hamissága* (két nyomatéka is akad egy félsorban!); *csalárdság* nincs *szívében* (a *szívében*nek bizony már nincs zenei nyomatéka, de az értelmi azért megvan). A nyomatékhöz pedig természetesen hozzátartozik előtte valami parányi hiátus, nemcsak a mondott, hanem az énekelt szövegben is. — Senkinek sem ajánlom ezt a sorvégi levegővétel *helyett*, mert (szöveg és zene felépítése miatt) ott lehet *legtermészetesebben* lecsípni két szomszédos hang között a lélegzetvételnyi hiátust, de *mellette* még ennek a lehetőségét is fenntartom; elvileg lényegesnek tartom, bár gyakorlatban természetesen sokkal kisebb a jelentősége.

Vagyis: aki olyan roskatag, mint jómagam, hogy sokszor már nem bír egyszerre egy zsoltársorra való levegőt venni, az a sor belsejében is talál helyet két szomszédos hang között egy akkora hiátusra, ami az ő szerény vitálkapacitásának megfelelő, s ami nemhogy megzavarná, hanem még ki is emeli a sor (a szöveg és a zene) értelmét, természetes menetét. Nem tart semmiféle olyan „szünetet”, ami megnyújtaná az illető ütem időtartamát, csak megtalálja azt a természetes nekirugaszkodást az új „szólamhoz”, ami az értelmes, logikus élő beszédben is megvan.

Apropó nekirugaszkodás. Gyermekkorom permanens magyar rövidtávú úszóbajnoka volt dr. Bárány István (a 20–30-as évek fordulóján). Verhetlenségét nemcsak annak köszönhettem, hogy egyszerűen gyorsabban úszott a többiekénél, hanem annak is, hogy elsőnek fedezte fel a *rajt ritmus-szerkezetét*. A startkőről abban a pillanatban szabad ugyebár elrugaszkodni, mikor eldördül az indító pisztoly; abban a pillanatban hagyhatja el a követ az úszó lába. Igen ám, de mindenki másnak a lába egy-két századmásodperccel *később* hagyta el a kö-

vet, mint az övé. Az elrugaszkodásban tudniillik az is benne van, hogy hátralendítem a karom (ezzel „svungot” és egyúttal jó adag *levegőt* veszek), így tudom aztán jól előrelendíteni, s ezzel ez elugrásomnak lendületet adni. A többiek csak a pisztoly hangjára lendítették hátra a karjukat, Bárány viszont, ezt a hiátust felfedezvén, már akkor hátralendítette, amikor látta-érezte, hogy azonnal eldördül a pisztoly; így aztán a lövés pillanatában azonnal előrelendülhetett. — Történetesen ez is tízéves kori debreceni élményem: Váry tanár úr kivezényelte az egész gimnáziumot (vagy 900 diákot) a nagyerdei fedett uszodába valami úszás-népszerűsítő bemutatóra, ott magyarázta el nekünk ezt is (a vízből) valami szakember.

Nem is sejthettem akkor, hogy ennek a bölcsességnek a verstanban (sőt a himnológiában) is hasznát lehet venni. Természetesen *mindenki* így beszél és így énekel (ha értelmesen teszi) — amint Jourdain úr is világeletemben *prózában* beszélt —, de a magyarázatához, tudatosításához igen hasznos a Bárány dr. példája. Ez az a „nyomatékelőkészítő” hiátus, ami már benne foglaltatik a versmondás, illetve az éneklés ritmusában, tehát a levegővételre is lehetőséget ad, az ütem időtartamának nyújtása nélkül.

Nehogy a Szerkesztőség megint rámfogjon valamit, még egyszer summázom:

1. levegőt venni legegyszerűbb a sor végén, 2. ehhez szünetet tartani nem ajánlatos, 3. a végző és a kezdő hangból való lecsí-pés úgyszólván biztosítja a hozzá szükséges időt, 4. ugyanez a lehetőség a sor közben is megtalálható, egy-egy „szólam” (szöveges, illetve zenei frázis) kezdete előtt.

Függelék

1. Sérül a zsoldár szépsége, ha pihenőt tartunk minden sor végén, de többnyire azért még érthető marad a szöveg, mert az egyes sorok többé-kevésbé önmagukban is helyt állnak magukért. De hát vannak dicséreteink is, közöttük szép számmal olyanok, amelyeket a 18–19. század fordulóján szériában szerkesztettek (gondolom, az 1806-os énekeskönyv számára), akkor pedig az *enjambement* volt a sikk. Kivált Lengyel József (aztán Pálóczi Horváth és mások) dicséretszövegeiben hemzsegnak a nagy műgonddal kieszelt *enjambement*ok. Szerencse, hogy ezeket nemigen énekeljük, mert ha ezeket is sorvégi jókora szünetekkel énekelnénk (már pedig hogy énekelhetnénk másképpen, ha ez a kötelező), igen komikus hatást keltenének. Ha egyszer ráérsz, elszórazozhatsz pl. a 247, 249, 279, 280, 323, 332, 333,

334, 343, 360, 375, 407. dicséret szövegének sor-kapcsolásaival.

2. Hogy az igazi *szünet*nek milyen komoly *funkciója* van, arra a hozzáértő bizonyára bőven talál zenei példát, hadd folyamodjak viszont én a vershez, közelebbről Ady tagoló verseléséhez, amiben jobban eligazodom.

Amikor Latinovitstól először hallottam a *Bolyongás Azur-országban*, csak tátottam a számat: metronómszerű pontossággal hagyott egy tagnyi szünetet mindegyik strófa 2. sora után, hogy annak a teljes időtartama is pontosan négy tagnyi legyen, mint a strófa többi, hosszabb soráé.

Menton, / november, / Azur-or/szág

Nem volt / soha / kékebb. / — /

Menjünk el / innen, / inte/getnek

A rózsza/színű / párá/zatban

Csodála/tosabb, / azurabb vi/dékek.

Mentünk tovább, / méla / Cap-Martin,

Mindjárt / itt az / este. / — /

Menjünk el / innen, / amott / várnak

Alkonyos, / áldott, / enyhe / csöndben

Szűz, nagy / tájak, / amott messze, / messze.

És men/tünk a / csillagos / éjben

S megyünk, / amíg / élünk. / — /

Óh, / csodálatos / Azur-or/szág,

Óh, Élet, / milyen /nagy és / szép

Minden tá/jad, melyet / el nem / érünk.

Világos: a 3–5. sor voltaképpen ráfelel az 1–2. sorra, az 1–2. strófában az ellentétet, a 3.-ban meg a »tanulságot« érzékelteti a szünet, amit a sor rövidségével egyenesen rákényszerít a költő a versmondóra. (Nem azért kell szünetet tartani, mert rövid a sor, hanem azért rövid a sor, mert itt meg kell állni.)

Aztán ahogy jobban belemásztam a dologba, már Latinovits nélkül is észrevehettem, hogy Ady-nak gyakori kifejezőeszköze a »*xénus tag*«, az egyébként négytagú sorokból álló strófa egy bizonyos sora mindig csak 3 tagnyi hangzó szövegből és egy tagnyi csöndből áll.

Nem meglepő, hogy a szünettel kiegészítendő rövid sor leggyakrabban a strófa végén jelentkezik, ahol amúgy is kell a szünet (Párisban járt az Ősz, Gyáva Barla diák, Hazamegyek a falumba).

De használja ezt másutt is a strófa közben is (A nagy Álom). Megegyezik, hogy két 3+1 tagú sor is szerepel a strófában, egyik valahol a közepén, másik a végén (A hajnalok madara, Nekünk Mohács kell).

(Ezzel a *szünetes* szerkezettel nem tévesztendő össze az a nagyon gyakori figurája, hogy a 4 tagnyi sorok között, megint csak a strófák azonos helyén, 2 tagnyi *félsorokat* szerepeltet, pl. Új vizeken járok.)

3. Némi erőfeszítéssel a soron *belüli* szünetre is lehetne verspéldákat találni, de ezek már csak egyedi esetek, nem ismétlődnek strófánként. Viszont nem állom meg, hogy meg ne említsem búcsúzóul a

szótag-időtartam kifejező lehetőségeinek azt a non plus ultráját, amit *Az istennek viselőse* szerkezetében mutat meg Ady, hogy 4 szótagnyi szöveggel tölti ki az egyébként 9 és 10 szótagú sorokból álló strófák 5. sorát: *virít, virít; bim-bum, bim-bum; hajrá, hajrá*. Ezek kifejezetten *folyamatosan*, bármilyen szünet *nélkül* hangzanak, és ugyanúgy 4 tagot tesznek ki, mint a hosszú sorok.

FEKETE CSABA:

Sorvégi szünet és levegővétel legfeljebb elméletileg különböztethető meg. Hosszú soros, sokstrófás zsolttár tempós éneklése közben a sorvégi szünetek nem is tűnnek fel, semmivel nem hosszabbak, mint azok a nem-technikás »lélegzetvételek«, amelyeket sor közben, a sorok széttördelésére beiktat igen sok gyülekezet, némelyik énekes is. Egszen más kérdés, hogy a gyakorlott énekes, aki jól gazdálkodik a levegővel, szinte észrevétlenül lop levegőt a nagy ívek között. Olyan gyorsan, hogy a megszakitást a gyakorlatlan fül nem is veszi észre.

Rossz példa: kazettán is hallhatunk olyat, hogy az énekművész soha nem éneklé végig az ének egyetlen sorát sem. Kivétel nélkül kettőbe töri. Ezt a kísérő orgonaművész is átveszi. A záróhangot meg jól elnyújtják, még a sor közepén az önkényes cezura előtt is. Kivétel nélkül. Így nem is bírhat végig egy-szuszra egy sort az énekes. Pedig énekes. A szövegi és zenei mondanivalót, de a műformát is megpocsékolja.

Ellenpélda a *non-stop* éneklés. Hasper nem elégedett meg azzal sem, hogy egy sort egy lélegzetre énekeljenek. *Két sort* akart a gyülekezettel egy lélegzetre énekeltetni, olyan tempót kívánt. Ezt a célt dédelgette Csomasz Tóth Kálmán bátyánk is.

Egy sor, egy lélegzet. Így értelmes, ha énekesről van szó. Szabó Dezső emlékezik vissza arra, hogy ifjú korában a *verset versként* szavalta, nem prózaként. A 20. század eszményei között volt olyan divat, hogy a szavaló ne szavaljon, mondja a verset úgy, mintha nem is vers lenne. Kontextustól elidegenedett színész »versmondó« mászkál a lakásban, lemegy az alagsorba, kávéfőz, és közben deklamál, meg hadarja a kilencvenedik zsolttárt. Ez is lehet habókos rendező eszménye, de vers? — Énekről szó sem lehet ilyen összefüggésben, egyházi énekről végleg nem. Nem vallom énekesnek az éneket strófikus felépítése szerkesztettsége és zenei sajátosságainak érvényesülése nélkül. Talán énekelgetésnek.

Van olyan is, amikor a két összetartozó sort valóban egy lélegzetre jobb énekelni. De csak rövid sort. Van, mikor nem lehet, végig elénekel zsolttárban jó énekes sem győzi akkor, ha lépten-nyo-

mon.levegőt nem vesz sor közben. Aki nem hiszi, próbálja meg a 32. zsolttárt. Végig! A korrekció kialakult Szenci Molnár idejére. Bizony, nem csupán megnyújtották egyes helyeken a záró nyolcadot, valóban el is választották az ilyen sorokat, és ezt nem is igen lehet másként csinálni. (Nem ismétlem a részleteket, a *Magyar Zene* 2004. 1. számában megírtam.²⁸)

Kántorképzős áhítat után egykor a harmóniúmos szolgálatot vállaló Gárdonyi Zoltán tetemrehívásának voltam tanúja, kínos tanúja. *Miért választotta el a zsolttár sorait?* Magyarán *non-stop* éneklést kértek számon rajta. Többen felháborodtak. Énekgyűnknek sem használt ez a felfogás. Értelmezési gond maradt napjainkig, mert akik erre szoktak, nem óhajtják és nem is tudják nézetüket, gyakorlatukat módosítani. Pedig az egykorú kottakép meg a hugenották énekléséről maradt egykori leírások sem igazolják a *non-stop* éneklésre való igyekezetet vagy eszményt.

A kérdés viszonylagos, értelmezhető a másik véglét miatt keletkezett visszahatásnak. Sok kántor a strófákat sem képes, nem is hajlandó elválasztani, nemhogy sorokat, meg hangokat.²⁹ Összefolyó orgo-nakíséret az eszménye? A tagolatlanság lehet eszmény, hanyagság, vagy rögeszme.

Vitatom, hogy ez értelmes éneklésért történik. Ha a sorvégi szünet széttördeli az éneket, vajon miért nem tördeli szét az, ha valaki állandóan levegőt vesz sor közben? Énekeink között van egész sor hibás lejegyzésű. *Fermátával* unszolja a gyülekezetet vagy az énekest, hogy nyújtsa meg jól, avagy nagyon is jól és gyakran a hangot, mielőtt lélegzik egy kiadósat. Bizony nem ritkán sokkal hosszabb az *egységnyinél* az ilyen lélegzetvétel, jóindulattal sem lehet rámondani azt, hogy *ez a szünet nem is szünet*.

Sarkítok.

Sor végén lélegezzünk, illik a zsolttárvershez. A lélegzetvétel nem hosszabb, mint egy egység. Akkor rövidebb, ha *megrövidítem* előtte is az utolsó hangot, és az utána következő hangon is *rövidítek*. Hiába nem nevezem ezt szünetnek, azért szünetet tartok. Érdemes metronommal megpróbálni, akkor az önbecsapás menten kiderül. Sor közben nem számít szünetnek, sor végén azonban igen, tehát

²⁸ Azóta ezt a kérdést Karasszon Dezső ismételtén taglalta, kántori gyakorlatában és a készülő új korálkönyvben is következetesen érvényre juttatja. Mostani számunkban közreadott tanulmánya is hangsúlyozza ezt a kérdést.

²⁹ Talán ma már ritkán találkozunk azzal a kántori gyakorlattal, amely minden egyes sor végét megnyújtja. Szélsőséges példákra hivatkozhatnék. Még diplomás orgonaművésztől is hallottam ilyet. Nevezetesen olyan kíséretet, amely nem is 3–4, hanem rendre 6–9 egységnyire nyújtotta a sor lezáró hangot, és elválasztás nélkül haladt tovább. Nem hittem a fülemnek, módszeresen figyeltem éneklés helyett, hogy ilyen is van.

nemkívánatos? Én az énekelhetőséget keresem, és nem azt a logikát követem, hogy a sor belsejében a szünet nem szünet.

Hasper elfogultan úgy érvelt, hogy a szünet *nem része* a zenének. A zsoltáreneklésnek. Nem is kommentálom.

No, és az egykorú kottakép?

A zsoltármotettákban látszik, hogy az ellenpontozó szólamok mennek tovább, a dallam nem. Tehát ha nem tartom meg a cantus firmus dallamsorai végén az egységnyi (félegységnyi) szünetet, akkor a zenemű felborul, összekavarodnak a ritmusok, mert ezt eleve úgy kalkulálta a zeneszerző, így épült bele az egykori zenepedagógiába és a gyakorlatba.

Úrvacsorázás közben egy jó énekes, a gyülekezeti kórus meghatározó egyénisége vezette az éneklést, — még erről a negatív élményemről kell szólnom —, az orgona kapkodva kísérte, mit tehet más ilyenkor a siettetett kántor? Az énekes a zsoltársoroknál kivétel nélkül megpróbált azonnal sietni tovább, *non-stop* eszmény szerint.³⁰ A strófák között is igyekezett a lélegzésnyi időt, mintha illetlenség volna, rövidíteni, tovább–tovább rohanni! Értelmes volt-e ettől az éneklése? Meg a gyülekezete? Hajszolt, idegbajos volt. Az orgona is. Elhallgattam néhány strófa után. Nem a levegőm fogyott el, hanem úgy éreztem, mint kínos beszélgetés közben, mikor belém fojtják a szót, valaki rögvést közbevág, ha megszólalok, és hadar, nehogy befejezhessem akár egyetlen mondatomat is.

Summa summarum:

Értelmesen énekeljünk; ennek része a kettőnként–hármanként nagyobb egységbe tartozó zsoltársorok egybevonásának világos érzékeltetése. Azzal érzékeltethetem ezt, ha egységnyi szünettel, nyugodt lélegzéssel választom el a strófa sorait. Így lehet végig jól elénekelni a hosszúsoros zsoltárokat. A zenei érzék, a strófaszervezet tudatos érzékelése megmutatja, hogy ez a szünet azért hajszálnyival rövidebb az összetartozó sorok között, a félstrófák határán meg valamicskével hosszabb lehet. A strófákat szép lezárni, amikor az egységnyinél hosszabb szünet is jó és kívánatos, majd újra kezdődik a sorokból összeadódó strófa építkezése.

Tallózó

Sub tuum praesidium confugimus

Régi folyóirataink lehetetlen címei mögött érdekes közlések lappanganak. Némelykor a tartalomjegyzék sem tár fel mindent, nem mond mást, mint a rejtjeles címet. Ilyen ez a névtelen írás: *Egy régi énekünk eredete* a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 3 (1872) 55. lapján. Erről a III. századi (előbb görög, majd latin) antifónáról a Zsoltárban már napvilágot látott két tanulmány,³¹ hisz a Délvidék (Horvátország) magyar reformátusainak énekeskönyvében most is megvan. Az alábbiak szerint tudták reformáció előtti eredetét 19. században. A hozzá fűzött jegyzet érdekes, bár az író tájékozottsága nem terjed ki a magyar nyelvű gregoriánra, a liturgikus funkcióra sem, nem tudja, mi az antifóna. Rövidsége miatt az egész írást idézzük.

„Egy régi latin ének Szűz Máriához így van:

Sub tuum praesidium confugimus Sancta Dei Genitrix; nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus, sed a periculis cunctis libera nos semper, Virgo gloriosa et benedicta.

A reformáció előtti magyarok saját nyelvükön így énekeltek ezt:

Istennek szent anyja,
A te segítségemben bízunk,
Szükségünknek idején;
Meg ne utáljad a mi könyörgésünket,
De szabadíts meg minket,
Minden veszedelemből
Kegyelmes anyja!

A magyar reformátorok pedig így változtattak az éneken:

Istennek szent fia!
A te segítségemben bízunk,
Szükségünknek idején,
Meg ne utáljad a mi könyörgésünket,
De szabadíts meg minket,
Minden veszedelemből,
Kegyelmes Krisztus!

Dallama az éneknek mai is kétségenkívül az, ami a reformáció előtt volt, s így a fentebbi adat egyik felvilágosító arra nézve is, hogy milyszerű dal-
lamokat használtak őseink a reformáció előtt az é-

³⁰ A hangszeres kíséret kérdéshez hozzáfűzöm, hogy diákoromban egyes kántorok állandóan belevágtak a következő sorba, amint a gyülekezet a sort lezáró hangot énekelte, hogy ezzel ösztönözzék az ének azonnali folytatását. Ez ellenkezője az állandóan nyújtott záróhangok gyakorlatának.

³¹ XI (2004), 12–16. Ferenczi Ilona: *Salve regina – Salve rex.* Tartalmi változtatások a magyarországi protestáns antifóna- és himnusz-fordításokban. 24–25. Fekete Csaba: *Istennek szent Fia – Sub tuum praesidium confugimus.*

nekeknél hazánkban, sőt még a reformáció alatt és után is egy ideig, amíg tudniillik a francia és más újabb dallamok erőt nem vettek a magyar reformátusoknál.”

Bod Péter a régi énekek védelmében

Levélrészlet Sinai Miklóshoz
[1764 március–április]

(2 Batizi Andrásról?)

„[Az] 1541-dik esztendőben volt Vitebergában, lett Újhelyi Pap, meddig élt nem tudom: írta ezeket az énekeket:

*Hallottuk Úr Isten Atyáinktól
Jer ditsérjük ez mái napon az mi Urunkat
Kristus feltámadá, ki értünk meg holt vala
Jövel szent Lélek Úr Isten, lelkünknek vigassága
Kristus feltámadá nekünk örömet ada
Ember emlékezzél a szomorú balátról
Jámbor házások meghallgasságtok.*

Kár hogy az régi énekek között az illyeket a mostani tudósok kiherélik.”

Magyarigen református lelkészéről, az egyháztörténetész csernátони Bod Péterről (1712–1769) napjainkban írt doktori értekezést hivatali utóda. Gudor Kund Botond. Munkája egyelőre csak román nyelven láthatott napvilágot. A tömérdek adat között, amely az állandóan utazó tiszteletes és tudós prédikátor mindmáig csak részben ismert munkásságát kíséri, a Geleji Katona István szavajárása nyomán fogalmazott ítélete jól ismert: *bécsúszának az orgonák*. Szertartási örökségünk miatt megbélyegző hangsúllyal szokás felidézni azt is, hogy a graduális éneklés elhalását *bálistenemézéssel* emlegette. A Bodolai graduál híret is idézzük alább. Egy másik graduálnak is párt-ját fogta. Az utódok nemtörődömsége intő példa, a tudatlanság pusztít.

Sinai Miklós (1730–1808) debreceni egyháztörténetész professzorral és püspökkel való kapcsolata nincs részletesen feltárva. Leveleztek történeti kérdésekben. Sinai Miklós intézett egy ma ismeretlen levelet Bod Péterhez valamikor 1764 tavaszán, a válasz ma is megvan a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár kéziratárában (Debrecen). Sinai Miklós kérdezett Batizi Andrásról is, erre válaszolt Bod Péter az idézett sorokkal. Figyelemre méltó megjegyzése, mert világos belőle, hogy az Erdélyben akkor szélteben elfogadott átdolgozásoknak nem volt híve. Zoványi György püspök 1729-ben a teljes énekeskönyvet átdolgozta volna, a

régi énekekből alig valamit hagyva, de a lelkészek és gyülekezetek várható ellenállása miatt tervét feladta. 1744-ben így is új énekeskönyv jelent meg Kolozsvárott, ez sok értéket őrzött, dallamanyaga a debreceninel is jobb, mégis előfutára volt a további átdolgozásoknak. Az 1837-es énekeskönyvvvel lejtőre futott az énekügy. Hírmondót hagyott csak a genfi zsoldárokból. Mind a 150 zsoldár csak napjainkban került vissza erdélyi testvéreink énekeskönyvébe az egyébként elhamarkodott találkozás énekeskönyv (1996) hatására.

Ebben a folyamatban értékes a tudós Bod Péter elutasító állásfoglalása. Batizi András halála idejét és helyét azóta sem tudjuk.

Ide tartozik még a Sinainak írott levél egy szakasza, ennek pontosan ismerjük az eredményét.

„Az Eger Völgyi Confessio iránt írtam mindjárt Tisz(teletes) Prof(essor) Ajtai Uramnak Enyedre, hogy irassa le, sőt minth(ogy) azon Bibliotekának leg első rendbe szedője annak idejéb(en) én voltam, úgy emlékezem, hogy nem tsak egyszer hanem többször talál lenni, egyik exemplárt ajándékozta a Debretzeni Koll(égium) Bibliotekájának, a Debretzeniek ezt jó néven fogják venni s megszolgálni tudják. Remélem hogy ha úgy léssen oda fogja adni; hanem pedig leírhatja s kegyelmed kezére elküldi.”

A Református Kollégium Könyvtárából hiányzó hitvallás-kiadást³² valóban elküldte ajándékba a testvér könyvtár. Enyed ezt a példányt 1739-ben kapta, másik példányuk később a könyvtárral együtt megsemmisült. Beköttették azonnal Debrecenben. Az állományba beiktatáskor az első kötetstáblán Sinai Miklós megörökítette 1764. április 23-án Bod Péter közbenjárását.³³ Ha nem ismernénk a fönthebbi levelet, tekinthetnénk a szép latin bejegyzést szóvirágnak. Nem így van, kapcsolatukra, egymás kölcsönös becsülésére épül a bejegyzés.

Változtak az idők. Bod Péter történelmi dokumentumként becsült graduáljait Melius Juhász Péter és a reformátor atyák élő istentiszteleti alapkönyvnek tekintették. A hitvallásban kimondották az éne-

³² RMNy 176

³³ *Plurimum Reverendus ac Clarissimus Vir D(ominus) Petrus Bod Pastor in Ecclesia Refomata Magyar Iganiensi in Transylvania quum intellexisset Bibliothecam Collegii Reformati Debrecinensis, huius Confessionis Exemplo destitui, operam suam interposuit apud plurimum Reverendos ac Doctissimos Collegii Reformati N(agy) Enyedienfis Professore vt ex duobus exemplis, quae ipsorum Bibliotheca possideret, alterum Collegio nostro donarent; ne apud eos eadem defideraretur a quorum Maioribus illa temporibus Reformationis edita esset. Obsecuti sunt votis Clarissimi Petri Bodii Domini Professore Enyedienfes, atque Collegio nostro hoc exemplum transfuserunt. Suis sumtibus Collegium Nostrium Tabulas ei fieri curavit atque Bibliothecae publicae inferuit Anno 1764 Die 23. Aprilis Nicolaus Sinai Praef(ectus) Bib(iothecae).*

kelt istentiszteleti szertartás mindazon elemének megtartását, amely egyezett a Bibliával, azaz református egyházunk törvényes rendjébe iktatták a magyar nyelvű gregoriánt. Ettől aztán a 18. században mindenképpen igyekezett megszabadulni a lelkészek egyik része, a gyülekezetek azonban az ismételt tiltások ellenére is ragaszkodtak hozzá.

Szabó T. Attila írta le (16–17. szám alatt), hogy Bod Péter könyvtárában egykor két graduál is volt.³⁴ Az egyik a már említett Bodolai, ezt ő Nagyenyed könyvtárában helyezte el, a másikat róla nevezték el.

A korábbihoz hasonlóan keveset eláruló címet találunk az Irodalomtörténeti Közlemények első évfolyamában (1891): Egy régi gráduál.³⁵

Hátul a graduál kötéstáblájára írta fel Bod Péter maga kezével megmenekülése történetét, itt jegyzi meg a graduális éneklés általános megszűntét. Kálmán Farkas írásaiból azonban tudjuk, hogy ünnepeken még egy évszázaddal később is énekeltek öreg kántorok egyes tételeket, a *Lamentatio* és a *Passio* éneklése pedig a 20. századot is megérte.

Ezen rongyos Graduál találtatott az sepsi venerabilis tractusbeli bodoli ekklezsiában, melyet az értetlen emberek budozván maguk között a faluban, az czifra nagy betűk közül sokakat ki is vagdaltak. Észre vevén ezen könyvnek állapotját, midőn ott ex officio visitálna, tiszteletes esperest Márkusfalvi Deák Péter Uram, mint az hasznos régiségeket becsülő tanult ember, nem csak magához vette a könyvet, hanem a dési generalis gyűlés alkalmatos-ságával, nekem 1758. esztendőben által is adta. Láthatjuk ezen énekes könyvből, hogy a reformáczió az éneklésben is lassan lassan ment elő, mert ennek előtte még száz esztendővel megvoltanak az isten tiszteletben az antifónák, responsoriák és egyéb czeremóniás szokások, a melyek már most Isten kegyelméből elhallgattak. M. Igenben 1 júlii 1758. esztendőben) B. Péter M. Igeni Prédikátor.

Tóth Ferenc (1768–1844) szintén egyháztörténész és püspök gyűjteményéből (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár) Kerekes Ábel levelét Erdélyi Pál közölte. A megsemmisült graduál néhány adatát idézzük még belőle.

Az elején-végén csonka graduál 53–698. lapja volt meg. Egészen a nagyhétig hiányzott az eleje, a *Litania major* volt az első megmaradt tétel. A graduál részben műfajonként épült fel, mint az Öreg gra-

duál, hisz második-negyedik fejezete a következő volt:

Caput secundum Introitum Invitatorium simul ac Prosarum anniversarium.

Caput tertium de Antiphonis anniversariis.

Caput Quartum de Psalmis Davidicis.

Ez a graduál tehát még csonkán is jó száz lappal volt terjedelmesebb, mint az Eperjesi graduál, és csaknem kétszerese lehetett például a Ráday graduálnak. Tartalmilag szintén jóval bővebb lehetett, mint a megmaradt és korunkban tanulmányozható protestáns szertartáskönyvek.

IVÁNKA SÁMUEL:

Szemle a revideált énekes-könyv dallamai és szövegei felett. A magyar ref(ormátus) énekvezéreknek, orgonistáknak, tanítóknak, műkedvelőknek s általában énekjűgyünk barátainak tanulmányozásul.

Sárospatak, 1877.

Szemelvények

61. Zsoltár

Hibás áttételű; már a két első hang nem azon távolsági arányban áll egymáshoz, mint az az eredetiben látható, mert itt a hangközi viszony *secund*, az eredetiben pedig *quart*.³⁶ Továbbá, ezen átiratnak még az is hibája, hogy *Á* mollba van téve *Á* dóri helyett, mint a VII. és XXVIII. zsoltárnál láttuk; itt a 4-ik sorban levő *fis*-nek előjegyileg kellett volna módosulnia, nem pedig esetékesen. (24)

145. Zsoltár

»Venio nunc ad fortissimum.« Minden eddig észlelt esetlen és gyarló áttételeknek ezen áttétel a ragyogó koronája. Csak egy futó pillantást vessünk rá, azonnal meggyőződhetünk erről. Ezen ének *É* mollban áll, a dallam folyamán azonban valamennyi *c* és *g*, összesen 23 hang közbenjövőleg magasítva van. Ezen ének alaphangneme az *É* mixolyd (lásd a hangnemeket az összehasonlítás alatt). Ha ez ének ezen hangnembe tétetik föl, semminémű esetékes módosításra nincs szükség. A részrehajlatlan tanulmányozó csak ezen példából is átláthatja, mennyire meg van nehezítve az énekek tanulmányozása, ily-

³⁴ *Kézírtas énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI-XIX. században.* Zilah, 1934.

³⁵ A tartalomjegyzékben hibásan van, hogy a 223. lapon található, helyesen 323–325.

³⁶ Szenci Molnár Albert a pflzi egyszólamú kiadás szerint vette át a dallamot, nem francia kiadásból.

nemű szerencsétlen áttételek által. Ha az átíró azon éneket *D* mixolydiban teszi fel, csak egy előjegyre (*fis*) lett volna szükség s az egész dallamot tisztán törzshangokkal írhatta volna át, kivéven a fentebb említett *cis*-t képviselő *gis*-t, szintén a 3-dik sor végén. Mily nagy könnyebbség lett volna így áttéve az ének tanítása a népiskolákban! (32)

2. Zsoltár

Használaton kívüli ének. De a bizottság a dallam kevéért meghagyta. Első versét, melyben semmi oly tétel föl nem fedezhető, mi által hatni lehetne a vallásos kebelre, a 6. verssel cseréltem volna ki a dallamtanulás végett. A dallam egy magában keveset ér, ha a szöveg erőt, fényt, hatást nem kölcsönöz annak. [...] A szöveg elmondja, hogy a fejedelmek *Isten ellen erős kötést tesznek és az ő Krisztusára támadnak!* Hogy lehetséges ezt gyermeki felfogáshoz alkalmazottan az iskolában helyesen értelmezni? korunkban az események ezzel ellenkezőt bizonyítanak, mert fájdalommal tapasztaljuk, hogy némely fejedelmek nem az Isten ellen tesznek erős kötést, hanem a népek szabadsága és jóléte ellen, és nem is az ő Krisztusára támadnak, hanem a keresztyénség védelmének színe alatt megtámadják a védtelen nőt, gyermekeket s öregeket gyilkolnak; tehát csak elvont értelemben vehető a fejedelmek Isten elleni erős kötések s Krisztusra való támadásuk! Látjuk, mint üli diadalát a *cristianismus*, s mily fogalmuk van arról az illetőknek még a felsőbb körökben is!

Nem volt tehát szükség arra, hogy ez az első vers hasonló társaival fölvételessék, elég leendett a 6. v(ers) ily módosítással:

*Szolgáljatok a hatalmas urnak
Igaz félelemmel és szent étellel.
S örvendjétek az ő jóvoltának
Levén iránta mindig tisztelettel.
Tartsátok meg tehát szent törvényeit.
S míg futjátok e földi pályátok,
Kerüljétek el a bűnök töreit,
Így adja szent áldását reátok.*

Melyik szül nagyobb erkölcsi hatást a népnél, ez-e, vagy a mint az eredeti szöveg mutatja? Nem célszerűbb lett volna-e tehát a 6. v(ers) így átalakítva a dallammal egyesíteni? (47–48)

90. Zsoltár

Változatlanul hagyatott, elég helytelenül, legalább a 4–5. versből a héber fogalmi kifejezések vagy kimaradhattak vagy módosulhattak volna. E két versben Isten úgy van bemutatva, mint haragos, verekedő lény; iskoláinkban pedig az tanítatják, hogy Isten szerető mennyei édes atyánk; most már a tanító hogy fogja magyarázás alkalmával a növendékei előtt e két ellentétes kifejezést kiegyenlíteni? A nő-

vendék az előbbi tételben úgy tekinti Istent, mint haragos, bosszúálló földi lényt, ki ha fölingereltetik, mindjárt verekszik, s megtanulja, hogy hasonló körülmények közt annak idején ő is azt teheti. [...] (60–61)

121–124. Zsoltár

Semmi jelentőséggel nem bírnak templomi énekül. A CXXIV. zsoltár esetlen szövegénél fogva is csilgképes lett. Úgy látszik, hogy az illetőknek nincs fogalmuk arról, hogy minő kellékekkel szükséges bírniok a gyülekezet számára használatul fölveendő énekeknek! Absurdum ilyen éneket még csak az énekek sorába is iktatni! (64)

128. Zsoltár

A változtatás itt is elmaradt. De ugyan miért is módosítottatott volna ezen ének, mikor a 3. versben ott van a »Sion« meg a »Jeruzsálem«, ezek nélkül vallásos éneket képzelni sem lehet! »Szép volt-e az a predikáció? — kérdeztetek egy bizonyos cigány, ki felelé: — *már hogy ne lett volna síp, mikor Matuzsálem is benne vót.*« (65)

45, 48, 53, 60, 68, 81, 83, 87, 105, 106, 107, stb. Zsoltárok

Hol van az a halandó, ki ezekből szívet és lelket az ihlettség szárnyain az örökkévalóhoz emelő szent énekeket tudna készíteni, midőn ezek többnyire a héber nép nemzeti történelmét, eseményeit tárgyalják? hát azon Zsoltároknak, melyek átokkal rakvák s melyek a lehető legszebben vezetik s oktatják a népet arra, miképen kell átkozódni, van-e helyök a józan ész törvényei szerint egy mívelt protestáns gyülekezet énekes-könyvében? [...]

A használható Zsoltárok teljes átdolgozására nem szükségeltetik 10–15 év, mennyit a bizottság gondol; még az sem kell, hogy héber nyelvből fordíttassanak azok át. Minden Zsoltárban csak a benn rejlő vallásos szellemet kell felfogni s átönteneni szavakba, ez pedig megeshetik fönsszárnyalú költői képesség, de nem ám mély vallásos érzés, áthatottság és ügyszeretet nélkül! (67–68)

XV. ZSOLTÁR ÁTIRATA

Uram, minden jók adója!
N porgyermeke felségednek
Kérlek éltem fentartója,
Mondd meg, ki lészen lakója
Örökfényű dicső helyednek?

»Ki hű és tiszta szívében
S minden igazságnak barátja.
Ki híven jár el tisztében,
Buzgó s vallásos éltében:
Örökfényű helyem sajátja.«

»Ki szereti atyafiát
S bár ki legyen felebarátja,
Nem kívánja annak kárát.
Sőt előmozdítja javát,
Annak az én helyem sajátja.«

»Ki szenvedő embertársát
Hamis esküvel meg nem rontja,
Inkább orvosolja baját
S enyhíti nehéz fájalmát:
Annak lakó helyem sajátja.«

»A ki segít a szegényen,
Pénzét uzsora nélkül adja,
Az ártatlan ember ellen
Ajándékot el nem veszen:
Örökfényű helyem sajátja.«

KARÁCSONY SÁNDOR:

Bevezetés

Szenci Molnár Albert nagy költő, nagy nyelvtudós, zeneértő művész, képzett theologus, több nyelven beszélő világlátott ember, hívő lélek és a reformáció korának, tehát vallásos korszaknak a gyermeke volt. A mi korunk nem ilyen, s még akkor se pótolhatnók Szencit, ha élne köztünk hozzá hasonló egyéniség, aki személyében annyi kiválóságot egyesítene, mint ő az egyéniségében. Mi tehát azért adjuk ki változatlanul az ő szövegét, úgy, ahogy azt a szintén változatlanul hagyott Bourgeois–Goudimel dallamokra szerezte, mert egyrészt nem akarjuk az ő művét toldozással-foldozással elrontani, másrészt nem hiszünk, hogy akár mi, akár mások, mai magyarok nálánál jobban meg tudnók oldani ezt a feladatot. Mi az ő zoltárfordítását végleges szövegnek érezzük, éppúgy elképzelhetetlennek tartjuk, hogy valaki még egyszer ilyen tökéletesen és szépen magyar nyelvre fordítsa a 150 zoltárt, mint ahogy bizonyára senki sem fogja Toldi Miklós történetét még egyszer olyan tökéletesen és szépen versbe szedni, mint annakidején Arany János.

(1)

Igaz, hogy ennek a nagy költőnek XVII. századeleji nyelve nekünk, XX. századbelieknek már régies. Azért mi mégis ragaszkodunk hozzá több okból. Először is van egy csomó olyan zoltár, amit megszakítás nélkül énekelnek református gyülekezeteink a XVII. század óta. Ezeknek a zoltároknak a szövegét sokan könyv nélkül tudják, de azok is ismerik és értik, akik zoltároskönyvükből szokták énekelni. Gyülekezeteink nagy része falusi gyülekezet, nép-

nyelven beszélő parasztokból áll. A népnyelv és a régi nyelv között pedig nincs olyan nagy különbség, mint a régi nyelv és a városi lakosok beszélt köznyelv között. A városiak is ismerik tanulmányiaktól az irodalmi nyelvet. Klasszikus nagy íróink közül éppen a legeslegnagyobbak falusi származásúak, műveikben ők is nagyon sokat merítettek a népnyelvből, sőt egyesek még a régi nyelvből is. Az újabb időkben oly közkedvelt népi írók nyelve is népnyelv. Iskoláink új tanterve a réginél nagyobb gondot fordít az anyanyelvi oktatásra, a régi nyelvet is nagyobb mértékben tanítja, mint eddig. Mi jó reménységgel vagyunk a felől, hogy a ma még talán meglévő nehézség is mindinkább csökken s nem-sokára köznyelvünk is a régi nyelv, a népnyelv és az irodalmi nyelv szellemében fog megújulni. Hisszük és reméljük, hogy ezt a megújítást mi is elősegítjük zoltároskönyvünkkel, azáltal, hogy a százötven zoltárt a legtisztább, legklasszikusabb XVII. századbeli magyar költői nyelven adjuk az énekelni szeretők kezébe.

(2)

Szencitől, a nagy nyelvtudóstól azt a nem megvetendő ajándékot kaptuk, hogy szövegét aránylag könnyen, kevés fáradsággal és alig néhány nyomdatechnikai fogással rendezhettük sajtó alá. Mindenki eligazodhatik rajta, pedig lényeges változtatást az 1607-i herborni kiadáson nem tettünk. Nem változtattunk a verseken, csak közelebb hoztuk az olvasók jelenlegi megszokottságaihoz. Ezekről az értelmet sehol nem zavaró változtatásokról az alábbiakban számolunk be.

(a)

Aki helyett *amely* névmást írtunk mindig, ha nem személyre vonatkozott.

(b)

Hatalmok, elméjök, testek birtokos személyragos alakok helyett *batalmuk, elméjük, testiük* kerül.

(c)

Ugyanúgy *világosan* módhatározó és *csillagokat* többesszámú tárgy helyett *világosan, csillagokat* alakot tettünk.

A legnagyobb nehézséget a rímek okozták, amelyek régies alakjukban tisztán csengők, mai helyesírással sokszor már fel sem ismerhetők. Régi alakjukban nem hagyhattuk őket, megpróbáltuk nyomdai szedési technikával legalább az éneklők figelmét felhívni rájuk.

(d)

A XVII. század elején még négy *a* és négy *e* hangunk volt, a mai zárt rövid *a* és nyílt hosszú *á* mellett nyílt rövid (ma csak a palócok és matyók között járatos) *à* nyílt, rövid *e* és zárt hosszú *é* mellett a Bihar, Békés, Csongrád megyében és még néhány más helyen az országnak ma is élő zárt, rövid *ë* (me-

lyet Kodály Zoltán indítására iskolai énekeskönyveink szövegében egy idő óta ilyen kétpontos formában újra megkülönböztetnek) és a XVII. század óta teljesen feledésbe merült nyílt hosszú *ee* (melyet azonban kézzel írt kódexeink egyikében-másikában még külön jellel ellátva megtalálhatunk). Ezek a hangok az amúgy is csallóközi dialektusban halló Szenci Molnár fülében mint zárt és nyílt párok tiszta rímnek hangoztak. Mi a ma már ismeretlen hangoikat nem írhattuk a sorok végére, mai helyesírás szerint írtuk tehát oda valamennyit, de figyelmeztetésül kisebb típusú betűvel szedettük az *á*-kat és *é*-ket. (Például

*És az ő kegyessége
Megmarad mindörökké.*

(e)

A rímek érzékeltetése kedvéért érintetlenül hagytuk az egyebükt ma helyesírással írt régis, vagy ma már csak tájnyelvi alakokat (*szorgalmatosan, gonoszak, örülj, mozdol, tisztöld* e helyett: *szorgalmatosan, gonoszok, örülj, mozdul, tiszteld*).

(f)

Néhol ma is élő tájnyelvi alakokkal pótoltuk a régi, kipunostult alakot (például *ellenségimtől — egyedől; torkából — mordól; becsüljen*

(g)

A *-ban, -ben, -ba, -be* ragok is gyakran okoztak bajt, mert ezek a XVII. században még egyformák voltak, mind a két változat hol és hová kérdésre egyformán felelhetett. Úgy oldottuk meg a problémát, hogy a ma is használatos hiányjeles formát alkalmaztuk, ha egymásra rímelték, ha meg *-n* végződésű szóra rímelt az olyan *-ban, -ben* ragos szó, amely ma már *-ba, -be* ragos alakban használatos meghagytuk régi formájában. Minden olyan esetben (*e*-től *g* pontig), mikor a mai helyesírástól eltértünk a rím kedvéért, a kérdéses szótagot dült betűvel szedettük.

(h)

Még így is maradt néhány rím, amely végleg elvesztettnek tekinthető, mert semmiféleképpen nem érzékeltethető; például *fiait — együtt*.

(i)

A ma már kihalt szavakat a szövegben megcsillagoztuk, a könyv végén pedig betűsoros jegyzékben értelmeztük.

(j)

A herborni, hanai, oppenheimi német nyomdában készült első kiadások központozása és ékezése nem következetes. Nem is vettük tehát figyelembe a központozást, hanem e tekintetben mindenütt a mai magyar szokshoz igazodtunk. Az ékezésnél pedig a *nekem-nékem, velem-vélem, be-bé, teszen-tészen, leszen-lészen* és hasonló változatoknál a szerint használjuk hol az egyeiket, hol a másikat: rövid dallamhang alatt fordulnak-e elő, vagy hosszan hangzanak.

(3)

Nagy általánosságban nem nagyon izgatott bennünket a szótagok hosszú vagy rövid volta egyébként. Ebben is Szenci Molnár felfogását valljuk, nem a modern magyar zenetudósok egyik meglehetősen népes csoportját. Az éneklő magyarság, népdalainak tanulsága szerint, közömbösen viselkedik más népek zenéjének ilyen kényes kérdései iránt, mint a szöveg szótagjainak és dallamhangjainak időmértéke, vagy hangsúlyos szótagnak és dallamrésznek egybeesése. Ha ilyesmire ügyet vetne a daloló magyar nép, akkor ennek a népdalnak:

*Mikor gulyáslegény voltam,
Gulya mellett elaludtam,
Felébredtem éjfél tájba,
Egy barmom sincs az állásba —*

valami egészen más szövegének kellene lenni, hiszen egyfelől a *mi, gu, fel* rövid szótagok hosszú, a *lyás, gény, mell, lett, redt, éj, fél, mom, sincs* hosszú szótagok rövid dallamhangokra esnek, másrészt *ludtam, redtem, momsincs* és *lásba* önálló szavak nincsenek a magyar nyelvben. Ez csak egy példa, de például hozhatnók fel a sok tízezer magyar népdalverset mind. Idegen nyelvek és zenék területéről ideplántált állítólagos törvény ez, melynek a magyar emberek éneklése közben semmiféle létjogosultsága nincs. Ma sincs, még kevésbé volt a XVII. század elején, amikor például *gazság* nyelvújításkorabeli szavunkat nem ismerték, tehát nem is gondolhattak rá, ha a dallambeli hangsúly az *i-gazság* szót kétféle választotta. A magyar zenei és nyelvi dikció nagyon szépen megférnek egymással Szenci Molnár szövegében, különösen, ha arra is vigyázunk, hogy úgynevezett felütés (Auftakt) a magyar énekek elején a szó szószerint veendő értelmében nincs. Nem is lehet, mert a magyar éneklésmód ilyet csak egyféle formában ismer (*bej, sej, aszongyabogyaszongya*, stb. dallamelőző formájában). Hamarabb fog össze a magyar gyülekezet két sort egybe, mintsem hogy felütéseket énekeljen. Nagyon sok helyen énekelték egybe például a régi énekeskönyv korában az *Uram Isten siess* kezdetű fennálló ének harmadik és negyedik sorát csak azért, mert felütéssel kezdődött a negyedik sor

*Megsegíteni
Ily nagy szűkségünkben.*

Pedig a kiegyenlített éneklés már meglehetősen eltoppította a hívek zenei érzékenységét.

A dallamok közlésének alapjául Árokháty Béla értelmezése szolgált, ahogy az a jugoszláviai magyar reformátusok énekeskönyvében (1939) található. Ezt azonban egybevetettük a genfi egyszólamú zsolttárcsönyv (1562) Expert-féle kiadásával, a Goudimel-féle négyszólamú feldolgozás (1565) fakszimilekiadásával és Szenci Molnár Albert zsolttároskönyvének első, herborni kiadásával (1607). — Néhány

helyen eltértünk a jugoszláviai énekeskönyvtől, s apróbb változtatást tettünk a 11, 17, 52, zsoltárokból a dallam menetén, a 38, 43, 61, 90, 103, 115, 155, 123, 137, 149. zsoltárokból a dallam ritmusán. Mindenütt az eredeti dallamot állítottuk vissza. Különleges problémánk főképpen a módosító jelekre vonatkozott. Az eredetileg egyházi hangnemekben szerzett dallamokat a dúr és mollskálák elterjedése sok helyen módosította, különösen az úgynevezett vezérhangnál. Ezeket a dallamok eredeti felépítésétől idegen módosításokat nagyrészt már Árokháty helyreigazította. Mi még 52 zsoltárdallam 81 pontján, tehát mindenütt következetesen visszaállítottuk az eredeti formát. Ha három forrásunk közt eltérés volt, a herborni kiadást változtatást választottuk, néhány láthatólag sajtóhibás hely, azonkívül a 30, 57, 58, 61, 97 és 105. zsoltár egy-egy pontjának kivételével. — Árokhátyval egyértelműleg — mert ez esetekben a két másik forrás megegyezik, tehát a herborni változatok vagy dallamszegényülések, vagy sajtóhibák. Azok figyelmét, akik a dallamokat is pontosan s eredeti tisztaságukban akarják megtanulni és énekelni, külön felhívjuk a jelenleg használatos dallamformától való eltérésekre: a dallam alá írt szövegsorokban aláhúzással jelöljük meg a kérdéses szótagot.

A dallamokat nem kiegyenlítve, egyforma időmértékű hangokkal, tehát nem úgynevezett korálokként adjuk, hanem ritmikusan, úgy, ahogy annak idején Borugeois Lajos szerezte, Goudimel Kolos pedig összhangosította őket. (Csak — természetesen — nem négyszólamúan, hanem unisono). Szépek azok a korálok, amelyeket koráloknak írtak szerzőik, de ezek a dallamok így szépek, mert egyiket sem korálnak szereztek és szánták. Készakarva erőnek erejével szegényítenők meg magunkat, ha lemondanánk arról a páratlanul gazdag zenei kincsről, melyet ezek a zsolttármelódiák jelentenek. Hiszen úgyszólván mindenik darab más, mint a többi. A szabályosság, és változatosság törvényszerűségeinek csodálatosan gazdag variációja tárul elénk a zsolttárokban, ha nem követünk el erőszakot a dallamanyagon, hanem mindenik zsolttárt a maga sajátos módján tanuljuk meg elénekelni. Ha a hosszú szótagokat *tá*, a tövideket *ti* szótaggal jelöljük, a 134. zsolttár szabályos és mégis változatos menetét így kísérhetjük végig: a három első sor mindenütt egy hosszú szótaggal kezdődik, utána négy rövid, majd három hosszú következik szabályosan, a negyedik sorban három hosszú után két rövid, majd ismét három hosszú szótag szolgáltatja a változatosságot (*tá-ti-ti-ti-ti-tá-tá-tá*, ugyanez háromszor egymás után, majd a negyedik sorban *tá-tá-tá-ti-ti-tá-tá-tá*). A 135. zsolttárban pedig úgy, hogy az első és második egymás után bemutatkoznak, aztán az első háromszor egymásután ismétlődik, utolsó sornak megint a második zárja a verset. A sorrend tehát 1, 2, 1, 1, 1,

2. A kétféle sor: *tá-tá-ti-ti-ti-ti-tá* és *tá-tá-ti-ti-tá-tá-tá*. A 77. zsolttár minden sora két hosszú hanggal kezdődik, akárcsak a 135., s abban is kétféle sor váltja egymást, csak a sorrend más s szabályszerűen két egyenlő ismétlődő részre osztja a versszakot: 1, 1, 2, 2; 1, 1, 2, 2. A kétféle sor: *tá-tá-ti-ti-ti-ti-tá-tá* és *tá-tá-ti-ti-ti-ti-tá*. A 150. zsolttár is kétféle sorból áll, ott is minden egyes vers két hosszú hanggal kezdődik, de itt is más a variáció: 1, 1, 1, 1, 2, 1, 1, 2. s a sorok így hangzanak: *tá-tá-ti-ti-ti-ti-tá* és *tá-tá-ti-ti-ti-ti-tá-tá*. A 42. zsolttárban négyféle sor variálódik: 1, 2, 1, 2, 3, 3, 1, 4: *tá-ti-tá-ti-tá-tá-tá*; *tá-ti-tá-ti-ti-ti-tá*; *tá-ti-tá-ti-ti-ti-tá-ti-tá*. A szabályosság könnyen megtanulhatókká, a változatoság pedig feledhetetlenné tesz ezek a gyönyörű melódiákat, éneklésünk viszont szárnyalóbbá, örvendezőbbé, áhítatosabbá, bensőségebbé nemesedik erejük, színük, gazdagságuk következtében.

(4)

Azt az ellenvetést is tehetné valaki, hogy a theologia tudománya nagyot haladt a XVII. század óta s bizony Szenci Molnár jólétesültségét is felülbíráhatja a mai tudósok jobbanétesültsége. Nem vitatkozunk az így vélekedőkkel, de azért mégis meglegszünk a Molnár Albert tudományával s megvan rá a jó okunk. Alázatosan megvalljuk, hogy évtizedeken keresztül fertőzött bennünket a theologiai racionalizmus s nem bizonyos, hogy amit másképpen tudunk, jobban is tudjuk Szenci Molnár Albertnél. Hiányzik is képzett theologusaink tudományából a megszorító versenytársak bíráló és ezzel jobbító munkaközössége. Alig egy-két szakemberünk hozzánemértők karéjában szinte csalhatatlannak gondolhatná magát s még az az egy-két szakértő sincs kibékítő mértékben egy véleményen. Különben sem illik hozzánk ez a hirtelen jött nagy kényesség. Évtizedek hosszú során keresztül nem áttalottuk a helyet *nincs bennünk semmi jóság*, azt énekelni, hogy *nincs bennünk teljes jóság*; a mindenütt jelenvaló Istenről azt, hogy *örök Isten merre, merre vagy*, országáról mely nem itt vagy ott, hanem bennünk vagy, azt, hogy *vajjon hol van a te országod*, s most megakadunk azon, hogy *Béliál fjairól* vagy *folyóiról* énekeljünk-e a 18. zsolttárban, mikor kívülről ránk zúduló hirtelen nagy erőről van szó. Mi nagyon komolyan elhisszük a vallásos kor hívő gyermekéről, hogy maga erejéből nem csak a Szentlélek segítségével fordíthatta le mind a 150 zsolttár 90 nap alatt és a magunk nagyon is eleven érzett nyomorúságában boldogok vagyunk ennek a nagy ajándéknak a birtokában. Melegszünk vele és, ismételjük, hálát adunk Istennek érte.

Recueil de Psalms et Cantiques a l'usage des Églises Réformées. Paris – Strasbourg, 1861.
 1857-től szerkesztették, 1859-ben jelent meg.
 Tulajdonosa: Balogh Ferenc Páris 1863. 1/II.

N° 14. PSAUME XXV. (25.)
 (M. M. ♩ = 100.)

SOPRAN.
 ALTO.
 TÉNOR.
 BASSE.

A toi, mon Dieu, mon cœur monte, En toi mon espoir j'ai mis; Se-rai-je couvert de hon-te Au gré demes

A toi, mon Dieu, mon cœur monte, En toi mon espoir j'ai mis; Se-rai-je couvert de hon-te Au gré demes

poir j'ai mis; Se-rai-je couvert de hon-te Au gré demes

poir j'ai mis; Se-rai-je couvert de hon-te Au gré demes

N° 36. PSAUME LXXXIX. (89.)
 (M. M. ♩ = 66.)

SOPRAN.
 ALTO.
 TÉNOR.
 BASSE.

Je chanterai, Seigneur, sans cesse ta bon-té,

Je chanterai, Seigneur, sans cesse ta bon-té,

Je par-le-rai sans fin de ta fi-dé-li-té,

Je par-le-rai sans fin de ta fi-dé-li-té,

Je dirai ta bon-té, dont la terre est rem-pli-e,

Je dirai ta bon-té, dont la terre est rem-pli-e,

A dallamot nem versszerűen szedték, de a sorok kezdetét a verssor száma

5
 en - ne - mis? Ja - mais on n'est con - fon - du

en - ne - mis? Ja - mais on n'est con - fon - du

6 7
 Quand sur toi l'on se re - po - se, Mais le méchant

Quand sur toi l'on se re - po - se, Mais le méchant

8
 est per-du, Qui nuit aux jus - tes sans cau - se.

est per-du, Qui nuit aux jus - tes sans cau - se.

4
 Et ta fi - dé - li - té, dans les cieux é - ta - bli - e;

Et ta fi - dé - li - té, dans les cieux é - ta - bli - e;

5
 De tous ces vastes corps la course in - va - ri - a - ble

De tous ces vastes corps la course in - va - ri - a - ble

6
 Prouve que ta pa - role est toujours im - mu - a - ble.

Prouve que ta pa - role est toujours im - mu - a - ble.

